

alattvalóit is pusztulásba döntötte volna (s ráadásul áttérjedhetett volna a birodalom más tartományaira is). De nem választhatta a harmadik megoldást sem, mert ehhez a pillanatnyilag Magyarországon állomásozó császári csapatok létszámát – István főherceg számítása szerint – 40–50 ezer fővel kellett volna növelni, ez pedig kivihetetlen volt. Az észak-italiai tartományokban lekötött közel 80 ezer főnyi haderő ugyanis egyetlen embert sem nélkülözhetett, s ezért csapatokat Magyarországra csupán az Osztrák Császárság egyéb tartományaiból lehetett volna átcsoportosítani. Ezekben viszont ekkor együttvéve alig több mint 130 ezer sorkatona állott rendelkezésre, s a helyzet a Habsburgokra nézve ezekben a tartományokban sem volt annyira megnyugtató, hogy a határai között kéznél levő fegyveres erő méreteit aggodalom nélkül csökkenthették volna egyszerre 30–38%-kal.

Tökéletesen érthető hát, ha István főherceg a pillanatnyi adottságok mérlegeléséből 24-én végül is azt a tanulságot szűrte le, hogy az udvarnak Magyarország esetében egyelőre változatlanul ragaszkodnia kell a tárgyalásos politikához s ezt csupán „jobb idők jöttével”, azaz csak az itáliai és egyéb nehézségek leküzdése után lesz szabad felcserélnie a fegyveres erőszak politikájával.¹¹ És tökéletesen érthető, ha az adott körülmények között a 26-án Lajos főherceg elnökletével tartott udvari konferencia maga is elismerte István főherceg okfejtésének helyességét s szintén arra a következtetésre jutott, hogy a Magyarország elleni fegyveres fellépésre az észak-italiai szabadságharc eltiprása előtt nem kerülhet sor.

Ámbár ez még egyáltalán nem jelentette azt, hogy az udvari körök most már minden további nélkül hozzájárultak a jobbagyfelszabadítás és a kormányzati önállóság tárgyában kidolgozott pozsonyi törvényjavaslatok becikkelyezéséhez. Ellenkezőleg: 28-án két királyi kéziratot küldettek Pozsonyba, s ezek mindkét törvényjavaslat nagymérvű átdolgozására szólították fel az országgyűlést. Így a miniszteriális törvénytervezetével foglalkozó kézirat négy lényegbevágó módosítást követelt. Először: hogy a nádornak a király távolléte esetére biztosítandó teljhatalom csak a jelenlegi nádort illesse meg, a majdan utána következőket viszont (akik esetleg már nem az uralkodóház tagjai közül fognak kike-

¹¹ István főhg. az uralkodóhoz, Bécs, 1848. márc. 24. Lásd: Idősb Szőgyény-Marich László . . . emlékiratai. I. Szerk. THALLÓCZY LAJOS. Bp. 1903. 219–220.

rülni) ne. Másodszor: hogy a magyar udvari kancellária (amely Apponyi György gróf március 13-án történt lemondása óta Szógyény László alkancellár irányításával folytatta működését) a miniszteriális törvény életbelépése után se szűnjék meg létezni, hanem a jövőben is maradjon fenn mint a kormány fölött álló s parlamentáris felelősséggel nem tartozó, csupán a királytól függő szerv. Harmadszor: hogy Magyarországnak azokat a jövedelmeit, amelyek eddig a birodalom közös költségeinek a fedezésére szolgáltak, ezután se a magyar pénzügyminisztérium kezelje, hanem ezeket továbbra is szolgáltatassák be „a birodalom középponti pénztárába” (ami egyértelmű volt azzal, hogy Magyarország a jövőben se csak az udvartartás, valamint a közös diplomácia és a közös hadsereg költségeihez legyen köteles hozzájárulni, hanem például az osztrák államadósság törlesztéséhez is). Végül pedig a szóban forgó kézirat azt követelte, hogy a hadügyek irányítása továbbra is kizárólagos uralkodói felségjog maradjon, katonai tárgyú rendeleteket tehát a nádor a király távollétében se bocsáthasson ki, s a kibocsátandó katonai tárgyú királyi rendeleteket a magyar kormány tagjai közül ne is a hadügyminiszter jegyezze ellen, hanem az „a király személye körüli miniszter”, akinek a feladata egyébként az osztrák–magyar kapcsolatok ápolása és az Ausztriával közös érdekű ügyek intézése lesz.¹²

Vagyis a miniszteriális törvény tervezetével foglalkozó királyi kézirat olyan módosításokat kívánt, amelyek végrehajtása után a magyar kormány – a pénzügyminiszteri tárca várományosának, Kossuthnak a szavaival – „nemcsak független kormány nem, de sőt csak amolyan postahivatala volt volna a bécsi hatalomnak, mint a minő a helytartótanács vala”.¹³ Úgy hogy e mellett a kézirat mellett valósággal eltörpült a másik, hiszen emez simán jóváhagyta a jobbágyság úrbéres szolgáltatásainak eltörlését, csupán azt követelte, hogy a jobbágyszabadítás életbe léptetése ne történjék meg addig, amíg az országgyűlés meg nem oldja a földesurak kármentesítésének a kérdését.

¹² Az uralkodó az országgyűléshez, Bécs, 1848. márc. 28. Közli: PAP DÉNES, Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849. I. Pest, 1868. 35–37.

¹³ KOSSUTH LAJOS, Kossuth és Széchenyi. Kossuth Lajos iratai. X. Sajtó alá rend. KOSSUTH FERENCZ. Bp. 1904. 373.

S hogy ezt a két kéziratot azonos időpontban indították útjára Bécsből, az nyilvánvalóan nem volt véletlen: a kármentesítés sürgetése és a jobbágyszabadítás életbe léptetésének elodázására irányuló kísérlet nemcsak az uralkodóház legodaadóbb magyarországi híveinek védelmét volt hivatva szolgálni, hanem az udvar bennfentesei előtt kiváló eszköznek látszhatott arra is, hogy véle a jobbágyszabadítás által az esetek többségében ugyancsak érzékenyen érintett liberális követek egy részét is lekenyerezzék s – következőleg – rábírák a megfelelő vizontszolgálatra, a miniszteriális törvényjavaslat egyidejűleg követelt módosításainak megszavazására. Ha azonban az udvari körök ilyesféle reményeket fűztek a 28-i királyi kéziratokhoz, reménykedésük alaptalan volt. Mert az lehetséges, hogy az országgyűlési követek közül – még a liberális követek közül is – sokan örültek volna, ha az uralkodó, magára vállalva a jobbágyszabadítás megghiúsításáért járó felelősséget, kereken megtagadja az úrbéres szolgáltatások eltörléséről rendelkező törvénycikk szentesítését. Annak kockáztatásától viszont, hogy a jobbágyszabadítás hátráltatójaként az országgyűlés lépjen színre, s emiatt azután a nemesség váljék a parasztság dühének célpontjává, a követek – még a konzervatívok is – visszaborzadtak. Ha pedig a jobbágyszabadítás késleltetésébe nem mehettek bele, akkor a jobbágyszabadítás késleltetésének fejében tőlük várt ellenszolgáltatásra, a magyar kormány hatáskörének követelt nagyfokú megnyirbálására sem volt miért ráállaniok. És ez szintén nemcsak a liberálisok esetében volt így. Hiszen a jobbágyszabadítás azonnali életbelépése már a konzervatív pártállású földbirtokosokat is érdekeltté tette abban, hogy a magyar kormány, ha a földesurak kármentesítését egyik napról a másikra teljes egészében nem biztosíthatja is, legalább minél gyorsabban és minél nagyobb részletekben törleszthesse majd a jobbágyszabadítás kárvallottjainak megítélendő összegeket, s ezért szabadon rendelkezessék az ország minden néven nevezendő jövedelmeivel.

Az alsótábla tehát 29-én óriási felháborodással fogadta a két királyi kéziratot, s habozás nélkül tudtára adta az udvarnak két egyhangúlag elfogadott határozatban, hogy az érintett törvénycikknek semmiféle módosításába nem hajlandó belebocsátkozni. Az udvari körök pedig – továbbra sem kockáztathatván a tárgyalások fonalának elejtését – kénytelenek voltak jó képet vágni ehhez az általuk nem várt fordulathoz,

s 31-ére már el is ejtették 28-i követeléseiknek valamennyi lényeges pontját.

Az azonban, hogy Bécs – alig két héttel március 17-e után – másodszor is engedni kényszerült, most sem egyedül Pozsonynak volt köszönhető, hanem – akár két héttel előbb – Pestnek is. Mert Pesten már 27-én rebesgették, hogy az udvar semmiképpen sem akar hozzájárulni a magyar had- és pénzügyigazgatás függetlenítéséhez, s ezért a középponti választmány már a 28-áról 29-ére virradó éjszakán kimondotta, hogy ha Bécsben csakugyan megtagadják a miniszteriális törvényjavaslat jóváhagyását, akkor a Batthyány-kormány kijelölt tagjait tüstént Pestre kell hívni, s itt azután a nép nevében kell majd felruházni őket a kormányhatalommal. Közben pedig a pesti utcákon rohamosan terjedt az a követelés, hogy István főherceget (akinek a megnyilatkozásai közül a közvélemény természetesen csak a nyilvánosság előttieket ismerte) tegyék meg magyar királlyá, ami egyértelmű volt azzal, hogy Magyarország többé még perszonális unióban se maradjon Ausztriával. Sőt most már valóban felhangzott a köztársasági államforma bevezetésének a jelszava is, még-hozzá olyan erővel, hogy a Habsburgok érdekeinek legfőbb helybeli képviselője, Zichy Ferenc gróf, a helytartótanács helyettes elnöke kötelességének érezte figyelmeztetni Bécset: ha az udvar nem nyugszik bele a miniszteriális törvénytervezet szentesítésébe, akkor a legrosszabbakra is felkészülhet. S ezt a figyelmeztetést Lederer is sietett megtoldani azzal, hogy a rendelkezésére álló fegyveres erővel képtelen volna meggátolni a magyar köztársaság kikiáltását.

Amikor pedig 30-án este Pesten is ismeretessé lett a 28-i királyi kéziratok tartalma, percekben belül viharos tömegtüntetés robbant ki a városháza előtti téren, majd másnap a középponti választmány felhívást intézett a hasonló vidéki testületekhez, ebben arra kérve őket, haladéktalanul küldjék el képviselőiket Pestre, hogy a küldötteikből és a középponti választmány tagjaiból alakítandó nemzeti konvent mielőbb átvehesse a teljhatalmat. Ezekről a fejleményekről az udvari körök már csak utólag értesülhettek ugyan, Zichy és Lederer tudósításait azonban még idejében kézhez kapták, az pedig, ami ezekben állott, egymagában is elegendő volt ahhoz, hogy Bécsnek perdöntő indítékot adjon a sürgős fegyverletételre.

Igaz, egy-két részletkérdésben az udvar továbbra is kitartott eredeti álláspontja mellett – így továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy a királyi

teljhatalom az uralkodó távolléte esetén csak a jelenlegi nádort illesse meg, és hogy ha többé nem lesz is minden katonai természetű intézkedés az uralkodó közvetlen döntésének a függvénye, legalább a katonatisztek kinevezése meg a magyar ezredeknek az ország határain kívüli alkalmazása maradjon távolléte esetén is az uralkodó kezében –, ezek a kikötések azonban a lényegét immár nem érintették. Ezeket a kívánságokat tehát már a liberális vezetők is teljesíthetőeknek ítélték, úgy hogy a sietve Pestre utazó Eötvös József báró, akit Batthyány vallás- és közoktatásügyi miniszterré szemelt volt ki, 31-én este már nemcsak az udvar újólagos meghátrálásáról tájékoztathatta a főváros lakóit, hanem egyben arról is, hogy a leendő kormány tagjai többé nem látnak okot az elmúlt napok pesti mozgalmainak netaláni továbbfolytatására.

4. A MÁRCIUSI GYŐZELEM BETETŐZÉSE

BELHARCOK ÁPRILIS ELSŐ NAPJAIBAN

A legújabb fejlemények valóban kelthettek olyan látszatot, mintha a magyar forradalom máris minden célját elérte volna. Az előző napok feszültsége tehát most nem csupán Pozsonyban, de Pesten is egyszerre feloldódott, s a Pest megyei forradalmi választmány április 1-i ülésén nemcsak Nyáry és a többi liberális felszólaló nyilatkozott úgy, hogy Pestnek szintén minden további nélkül tudomásul kell vennie a legújabban Bécsben történeteket (mert azok miatt a mellékes engedmények miatt, amelyek megtételéhez az udvar továbbra is ragaszkodik, nem érdemes vállalni az esetleges fegyveres erőpróba kockázatát), hanem hasonlóképpen nyilatkozott a márciusi fiatalok egy részének nevében beszélő Irányi is.

A megbékélés szelleme azonban még ekkor sem lett úrrá mindenkin: a márciusi fiataloknak egy másik része – így Irányi és Petőfi is – abban a meggyőződésben élt, hogy Bécs végérvényesen semmi esetre sem nyugodhatott bele a Magyarország által március 15-e óta kicsikart változásokba, hogy tehát a fegyveres erőpróbára előbb-utóbb mindenképpen sor fog kerülni, s hogy ezért magyar részről még a szóban forgó mellékes engedmények megtételére sem volna szabad ráállani. Nézeteik helyességét azonban Petőfiék képtelenek voltak megértetni a választmány többségé-

vel, mert – bármennyire igaz volt is, hogy az udvar egyáltalán nem tekinti véglegeseknek a forradalom eddigi vívmányait s hogy ezért, ha pillanatnyilag még nem léphet is fel fegyveresen (s nem léphetne fel a követelt mellékes engedmények megtagadása esetén sem), mihelyt módja lesz rá, okvetlenül szakítani fog a tárgyalásos politikával – erről a választmány liberális többségét, sőt még az Irinyi módjára gondolkodó márciusi fiatalokat is csak a jövő tényei győzhették meg. S így azután a vita befejező szakaszában Petőfiék is kénytelenek voltak felhagyni az ellenállással, hogy legalább a veszett fejsze nyelét mentsék: hogy ha már a többséget úgysem nyerhetik meg a maguk álláspontjának, legalább a márciusi fiatalok táborán belül most megmutatkozott ellentétek jóvátehetetlen elmérgeződésének vegyék elejét.

Annak azonban, hogy a polgári átalakulás magyar híveinek egyes csoportjai között a tennivalók megítélését illetően korántsem áll fenn teljes nézetazonosság, a következő napokban megint csak kiütköztek a jelei – mégpedig ezúttal immár Pozsonyban, magán az alakulóban levő kormányon belül. Az országgyűlés ugyanis ekkor kezdte tárgyalni a megyék újjászervezésével foglalkozó törvényjavaslatot, amelyet Kossuth dolgozott ki s amelynek legfontosabb paragrafusa úgy szólt, hogy a megyei közgyűlések szerepét a törvény életbelépése után egy népképviselői úton választandó testületnek kell átvennie. Ez a tervzet pedig heves ellenzést váltott ki a leendő kormánynak egy másik tagjából, a közmun-ka- és közlekedésügyi miniszterré jelölt Széchenyiből, aki attól tartott, hogy Kossuth elképzeléseinek megvalósulása esetén a megyék irányítása ki fog csúszni a nemesség kezéből s ezzel azokon a helyeken, ahol a lakosság többsége nem magyar, a nemességre viszont igen, egyben a magyarság kezéből is. S Kossuth hiába juttatta kifejezésre, hogy a megyéket ő sem kívánja nem nemesek vagy nem magyarok kezére játszani s maga sem volna a megyei igazgatás népképviselőre alapozása mellett, ha nem arra számítana, hogy ebből elsősorban éppen a nemességnak lenne haszna, hiszen máskülönben tovább fokozódnék az a gyűlölség, amellyel a nem nemesek tömegei a megyék nemesi vezetői iránt viseltetnek, a népképviselőt bevezetése esetén viszont a szavazóközönség minden bizonnyal megint csak ezeket a vezetőket állítaná a megyék élére; hiába lett hát nyilvánvalóvá, hogy Széchenyi és Kossuth céljai között ez esetben sincs lényegi különbség: a céljaik irányába vivő út megválasztása tekintetében

olyan nagy különbség mutatkozott kettejük között, hogy emiatt a kormányt, jóllehet formálisan még hivatalba sem lépett, máris kormányválság kezdte környékezni. De a leendő igazságügyminiszternek, Deák Ferencnek végül is mindkét szembenálló féllel sikerült elfogadtatnia egy közvetítő megoldást, amely szerint a megyerendszert végérvényesen csak a következő országgyűlés szabályozza majd, addig pedig a megyei közgyűlések feladatait mindenütt egy ideiglenes bizottmány lássa el, s ennek tagjait a továbbra is fejenként szavazó nemesek, valamint a nem nemesek községenként korlátozott számban kijelölendő küldöttei válasszák meg.

Április első napjaiban tehát már Magyarországon is megmutatkoztak az első jelei annak a minden forradalomban megfigyelhető jelenségnek, hogy a forradalom zászlaja alatt egymással kezet fogó, de maguk elé nem teljesen azonos célokat kitűző elemek azonnal távolodni kezdenek egymástól, mielőtt elérik közös céljaikat vagy legalábbis úgy látják, hogy elérték őket. Magyarországon azonban az ellentéteket egyelőre mindig sikerült elsimítani – végső soron azért, mert magyar földön ekkor még azok sem lehettek teljesen bizonyosak a dolgukban, akiket az udvari körök részéről március 31-én tett engedmények maradéktalanul kielégítettek. És ez elsősorban éppen az udvari köröknek volt köszönhető.

Az udvari körök ugyanis március 31-e után is azon voltak, hogy mentsek, ami menthető, s ennek érdekében némi zsarolástól sem riadtak vissza. Az uralkodóval tehát azokat a kéziratokat, amelyek a jobbágyszabaddításról, valamint a külön magyar kormányról szóló törvénycikkek végleges szövegének jóváhagyását tartalmazták, s hasonlóképpen a Batthyány által miniszterekül kiszemelt személyek kinevező iratát is csak 7-én íraták alá, Pozsonyba pedig csupán 9-én és 10-én juttatták el ezeket az irományokat, hogy Batthyányékat addig is bizonytalanságban tartsák s ezzel, amennyire lehet, megpuhítsák. Közben pedig újabb meg újabb követelésekkel bombázták az alakulóban levő magyar kormányt: 5-én például azt követelték tőle, hogy mielőbb küldjön nagyszámú magyar újoncot Itáliába az ott harcban álló császári csapatok megsegítésére, 7-én meg azt, hogy az országgyűléssel szavaztasson meg évi 10 millió forintot az osztrák államadósság egy részének kamataira és törlesztésére.

Ezek a próbálkozások azonban éppen ellenkező eredményekkel jártak, mint amilyeneket az udvar várt tőlük: nem az engedékenységgel szellemét erősítették a magyar forradalom táborában, hanem éppen az elszántsá-

gét, s mivel újabb meg újabb bizonyosságát adták annak, hogy a március 15-én kezdett játszma még mindig nincs egészen lejátszva, újabb meg újabb akadályául szolgáltak a forradalom táborán belül ekkor már csírázni kezdő ellentétek kibontakozásának. Hiába támadt tehát ellentét például Széchenyi és Kossuth között a megyekérdésben: amikor az olasz segély vagy az államadósság kérdése került terítékre, ők is – akár a többi miniszterjelölt – teljesen egyek voltak ismét, s teljes egyetértésben zárkoztak el az udvar követeléseinek kielégítése előtt. És hasonló volt a helyzet Pesten is; hiába lett a forradalom szülővárosa április 1-én a liberálisok és a márciusi fiatalok egy része közötti összetűzés színterévé: amikor például 4-én lábra kapott az a hír, hogy a helyőrségnek a magyar forradalommal rokonszenvező magyar és olasz katonáit Itáliába készülnek vezényelni s helyüket más – a fekete-sárga színek mellett hűségesen kitartó – csapatokkal szándékoznak betölteni, liberálisok és radikálisok teljesen egyek lettek ismét, s teljes egyetértésben tiltakoztak e terv foganatosítása ellen.

Abból a körülményből tehát, hogy Magyarországon a polgári átalakulás keresztülviteléért 1848 márciusában olyan páratlanul széles tábor szállt síkra, amely Petőfitől egészen Széchenyiig terjedt s amelynek a soraiban liberális földbirtokosoktól és polgároktól kezdve úrgyűlölő parasztokig és polgárgyűlölő munkásokig a társadalom legkülönbözőbb elemei egyaránt megtalálhatóak voltak, végeredményben nem az ancien régime, hanem a polgári átalakulás ügye húzott hasznát. Mert bármennyi belső ellentét szabdalta is át ezt a táborát éppen kereteinek kivételes tágassága és összetételének rendkívüli tarkasága folytán, s bármennyire igyekeztek is kiaknázni az ebből fakadó lehetőségeket az ancien régime védelmezői, erőfeszítéseik nemhogy nem siettették, hanem éppenséggel késleltették a polgári átalakulás magyarországi híveit egybefűző kötelékek meglazulását, hiszen csak annak a – máskülönben nyilván hovatovább elhamvadó – meggyőződésnek voltak alkalmasak újabb meg újabb tápot adni, hogy a forradalom táborában egyesült csoportok közül egyiknek az érdekeit sem ugyanezen tábor más csoportjai veszélyeztetik elsősorban, hanem valamennyiük közös ellenfelei. És így a forradalom táborára az udvar március végi meghátrálását is viszonylag épen vészelte át, április második hetében pedig ennek jóvoltából immár a március közepi frontáttörés utolsó eredményeit is betakaríthatta.

A KÜLÖN MAGYAR KORMÁNY HIVATALBA LÉPÉSE

Április második hetének első nagy jelentőségű fejleménye az volt, hogy 10-én végre Pozsonyba érkezett a Batthyány miniszterjelöltjeinek kinevezését tartalmazó királyi kézirat, s így Magyarország első önálló parlamentáris kormánya most már hivatalosan is munkához láthatott.

A kormány tagjainak zömét Batthyány a liberális nemesi mozgalom vezérkarához tartozó államférfiakból válogatta össze. A kilenc miniszter közül három – Deák, Klauzál és Szemere – a jómódú középbirtokos nemesség soraiból került ki s a liberális nemesi mozgalomnak a megyékben legnagyobb súllyal bíró mérsékeltbb köreit képviselte. Eötvös személyében bekerült azután a kormányba a volt nemesi ellenzék kicsiny, de ugyancsak nagy tekintéllyel rendelkező centralista csoportjának legfőbb hangadója is, aki egyben – akár maga Batthyány – az eddigi főrendi ellenzékét is hivatva volt képviselni a kormányon belül. S hogy a liberális nemesi mozgalom balszárnyának feje, Kossuth – bármennyire vörös posztó is az udvar híveinek szemében – nemkülönben tagja legyen a kormánynak (ha nem is a kulcsfontosságú s őt elsősorban megillető belügyminiszteri, csupán a pénzügyminiszteri tárca birtokosaként), ahhoz Batthyány úgyszintén ragaszkodott – már csak azért is, hogy a folyamatban levő országgyűlés ellenzéki vezérszónokának képességeit s azt a népszerűséget, amelyre ő kivált a parasztság soraiban tett szert a jobbagyfelszabadításért folytatott szívós küzdelmével, a továbbiakban ne a kormány baloldali ellenzéke kamatoztassa a kormány rovására, hanem éppen a kormány aknázhassa majd ki az esetleges jobboldali törekvések ellenében.

Batthyány azonban nemcsak azon volt, hogy a liberális nemesség valamennyi színárnyalatának hívei, sőt minél nagyobb paraszti tömegek is a kormány mögött sorakozzanak fel, hanem igyekezett a kormány javára hangolni a nemesi ellenzékétől eddig jobbra elhelyezkedő köröket is. Meghívta tehát kormányába Széchenyit, aki a 30-as évek elején, igaz, a polgári átalakulás szükségességének első nagy szószólójaként lépett fel Magyarországon s március 15-e óta is igen sokat tett az átalakulás útjában álló akadályok elhárításáért, közben viszont hosszú esztendőkn át késhegyig menő harcot vívott az ellenzékkel, s még az elmúlt év őszén is az ellenzéki törekvések visszaszorításának célzatával választotta meg magát országgyűlési követté. Ragaszkodott azután Batthyány ahhoz is,

hogy a hadügyi tárcát okvetlenül a császári hadsereg magasabb beosztású magyar tisztjeinek valamelyikére ruházza, s így, mivel e tisztek között liberális pártállású magától értetődően egy sem akadt, hadügyminiszterré Mészáros Lázár ezredest, a pillanatnyilag Észak-Itáliában állomásozó 5. (Károly Albert) huszárezred parancsnokát neveztetette ki, akitől az átalakulás ügye iránti különös lelkesedést persze nem várhatott, akiről azonban emberi jóhíre alapján legalább azt feltételezhette, hogy miniszteri esküjéhez a tiszti becsület szellemében hű lesz majd. Végezetül pedig Batthyány még azt is kiharcolta, hogy a király személye körüli miniszter tisztségét kormányában Esterházy Pál herceg vegye át, jöllehet Esterházynek a kormányba való belépése az ancien régime egyik képviselőjének a kormányrúd mellé kerülésével volt egyértelmű.

Igaz viszont, hogy azok a veszélyek, amelyek Esterházy vagy Mészáros kinevezéséből fakadhattak, inkább csak papíron fenyegettek. Mert Batthyány nem csupán arra ügyelt, hogy a szóban forgó személyeknek kormányába való meghívásával együttműködési készségéről biztosítsa még a konzervatívokat, illetve a császári hadsereg tisztikarát is, hanem arra is, hogy e két miniszter intézkedési szabadságát kellőképpen korlátozza. Így Pulszkyt, akit eredetileg a pénzügyminisztérium álladalmi altitkárává tettek meg, hamarosan áthelyeztette a király személye körüli minisztériumba, hogy a továbbiakban Esterházy helyettesének – és felügyelőjének – a szerepét töltsse be. Az osztrák–magyar kapcsolatok lényegét érintő ügyeket pedig Batthyány különben is vagy maga intézte, vagy az illetékes szakminiszterekkel intéztette el. S amíg Mészáros – május második felében – haza nem érkezett Itáliából, maga irányította a hadügyminisztérium tevékenységét is, a legfontosabb hadügyi vonatkozású kérdések eldöntését pedig a továbbiakban is magának tartotta fenn.

Hiába került hát a kilenc miniszter közé két olyan is, akinek a polgári átalakulás ügye iránti odaadása legalábbis kétes volt, a közvélemény ennek ellenére teljes joggal várhatta a kormánytól, hogy működése maradéktalanul meg fog felelni azoknak a liberális elgondolásoknak, amelyek tagjainak döntő többségét vezérlik. És a közvélemény várakozása nemcsak azért lehetett nagy, mert a miniszterek döntő többsége magát már jóval 1848 előtt is a polgári átalakulás ügyének fáradhatatlan előharcosaként tette ismertté, hanem azért is, mert ez a gárda olyan szellemi színvonalú együtttest alkotott, amilyen a történelem során vajmi ritkán vette

kezébe valamely ország kormányrúdját. Nem beszélve arról, hogy a szakminiszterek tekintélyes hányada a közvetlen hatáskörébe utalt ügyeknek – így például Klauzál és Kossuth a gazdaságpolitikai, Széchenyi a közlekedési eszközök fejlesztésével összefüggő, Deák pedig a jogkodifikációs kérdéseknek – nem mindennapi gyakorlattal bíró szakértője is volt.

S aggodalmat kelthetett persze, hogy a kormány tagjai közül magasabb államigazgatási tapasztalatokra korábban legfeljebb Esterházy s némileg még Széchenyi tehetett csupán szert. Aggodalmat kelthetett továbbá az is, hogy a miniszterek döntő többsége a becsület követelményeit mindek fölé helyező ember volt, s emiatt rendkívül kedvezőtlen esélyekkel képviselhetette csak az ország érdekeit olyan ellenfelekkel szemben, akik ezeket a követelményeket bármikor kaphatóak voltak alárendelni taktikai megfontolásoknak. Ezeket az aggodalmakat azonban feledtethette annak tudata, hogy a miniszterek többsége az ország felvirágoztatásához való hozzájárulásban élete legfőbb értelmét látja, s ezért az ország javára, amíg csak teheti, minden tőle telhetőt meg fog tenni a március 15-e óta alkotott s most végre érvénybe is lépő törvények szellemében.

A MÁRCIUSI VÍVMÁNYOK KODIFIKÁCIÓJA

A kormány megalakulását ugyanis április 11-én nyomon követte az 1848-i törvénykönyv királyi szentesítése és Magyarhon utolsó rendi országgyűlésének ünnepélyes berekesztése. Ez pedig szintén óriási jelentőségű fejlemény volt. Mert az országgyűlés a maga harmincegy törvénycikkével nem oldott meg ugyan s magától értetődően nem is oldhatott meg minden megoldásra váró kérdést, de így is felbecsülhetetlen értékű újabb fegyvereket adott a forradalom kezébe.

A társadalmi viszonyok átalakítását célzó törvénycikkek közül legfontosabb az (a IX.) volt, amely kimondta az úrbéres szolgáltatások eltörlését, s ezzel – igaz, csak a sorok között – azt is kinyilvánította, hogy a jobbágyság által mind ez ideig csupán haszonélvezeti joggal birtokolt telki állomány ezentúl már az ő teljes értékű tulajdonuknak tekintendő. Ebből a jogszabályból ugyanis, amelyet most még a papi tized eltörléséről rendelkező (XIII.) törvénycikk is megtetézett, az következett, hogy a törvénykönyv életbelépése után egyszerűen kiküszöbölődnek a feudális kizsákmányolás Magyarországon eddig uralkodó rendszerének legfőbb

alkotóelemei, s az eddig feudális függésben tartott úrbéres jobbágyság és zsellérek egyik napról a másikra földjükkel korlátozás nélkül rendelkező szabadparasztokká lesznek.

Mindazonáltal a törvényhozás nemcsak az úrbéres népességet törekedett kiszabadítani a feudális viszonyok kötelékeiből, hanem a földesuraknak is igyekezett segítséget nyújtani ahhoz, hogy birtokaik eddig nagyrészt feudális arculatú gazdálkodási rendjét tőkés arculatúvá alakíthassák át. A törvényhozás tehát a földesurak most megszűnő úrbéres javadalmait államadóssággá nyilvánította, s – ha az ismert okokból a következő országgyűlésre bízta is a kármentesítés mikéntjének meghatározását – annyit máris kimondott, hogy a kármentesítés alapjául az úrbéri viszonyokból eredő földesúri bevételek pénzre átszámított évi összegének hússzorosát kell tekinteni (XII. tc.), majd a hitelviszonyok megjavítása céljából törvénybe iktatta az ősiség eltörlését (XV. tc.) s elrendelte egy félmillió forintnyi alaptőkével rendelkező hitelintézet felállítását (XIV. tc.) is, a piaci lehetőségek kiaknázásának megkönnyítése végett pedig felhatalmazta a kormányt arra, hogy a közlekedési eszközök fejlesztésére 10 millió forintnyi hitelt vegyen igénybe (XXX. tc.).

De sokat tett a törvényhozás annak érdekében is, hogy az országot kiemelje az alárendeltségnek abból az állapotából, amelybe a Habsburgok a maguk feudális jellegű birodalmi rendszerének a keretei között süllyesztették volt. Ebben a vonatkozásban – a március 31-én kelt kisebb engedmények ellenére is – legfontosabb az önálló magyar kormányról szóló (III.) törvénycikk volt, hiszen ez előírta az ország igazgatását eddig ellátó s egyedül az uralkodótól függő központi kormányzások felszámolását, és kimondotta, hogy a végrehajtó hatalmat Magyarországon a király távollétében ezentúl – a kizárólagos uralkodói felségjoggá minősített kivételeket leszámítva – az ország nádorának kell gyakorolnia a magyar miniszterek ellenjegyzésével ellátandó rendeletek útján, amint ugyanez a törvénycikk arról is intézkedett, hogy a minisztereket tevékenységükért bármikor felelősségre lehessen vonni, de felelősségre csakis a magyar országgyűlés vonhassa őket, egy másik (a IV.) törvénycikk pedig meghagyta, hogy az országgyűlés ezentúl minden évben tartson üléseket s ezek színhelye Pest városa legyen.

S minthogy Magyarország alárendelt helyzetbe szorításának egyik eszköze az ország állami egységének megbontása volt, a törvényhozás

nagy figyelmet fordított az állami egység helyreállítására is. Így mindezekelőtt elrendelte annak a még 1836-ban született, de mindeddig papíron maradt törvénycikknek a foganatosítását, amely előírta a Részek visszacsatolását (VI. tc.). Foglalkozott azután a törvényhozás a polgári hatóságoktól még a 17. században teljesen függetlenített és azóta is folyvást katonai igazgatás alatt álló határőrvidék kérdésével, s – mivel a határőrvidéki rendszer bolygatása különösen érzékenyen érintette volna Bécset – egyelőre eltekintett attól, hogy becikkelyezze a határőrvidék területének polgári igazgatás alá történő visszahelyezését, azt azonban kimondotta, hogy az országgyűlésre ezentúl a határőrvidéknek is képviselőket kell küldenie (V. tc. 5. §). Az állami egység helyreállításának érdekében elfogadott törvénycikkek legfontosabbika pedig az (a VII.) volt, amely „a magyar koronához tartozó Erdélynek Magyarországgal egy kormányzás alatti teljes egyesültét” mondta ki – persze azzal a megszorítással, hogy ehhez még a mielőbb összehívandó erdélyi országgyűlésnek is hozzá kell járulnia.

Számos olyan törvénycikket is tartalmazott azután az 1848-i törvénykönyv, amely a feudális kiváltságok és előjogok felszámolására és az ország lakóinak polgári szabadságjogokban részesítésére irányult. Az egyik (az V.) például úgy intézkedett, hogy az országgyűlési képviselőket ezentúl háromévenként népképviseleti úton válasszák meg. Egy másik (a XXIII.) hasonlóképpen népképviseleti úton választandó testületekké rendelte átalakítani a szabad királyi városok közgyűlését. Egy harmadik (a XXIV.) kimondotta, hogy ugyanezt kell tenni a rendezett tanáccsal ellátott mezővárosok esetében is. S a megyei igazgatást szabályozó (XVI.) törvénycikkből egyelőre – láttuk – kimaradt ugyan a megyei közgyűlések népképviseletre alapozását előíró passzus, azt az egyet azonban, hogy a nemesség többé a megyék irányítására sem formálhat kizárólagos jogot, így is elismerte a törvényhozás, mikor leszögezte, hogy az ideiglenes érvénnyel alakítandó megyebizottmányok tagjainak megválasztásába a nem nemesek képviselőit is be kell vonni.

A honpolgárok közötti feudális jellegű különbségtétel kiküszöbölésére irányult továbbá a közteherviselést becikkelyező (VIII.) törvénycikk meg az úriszékek eltörlését rögzítő paragrafus (a IX. tc. 4. §-a), amely a parasztok fölötti bíraskodás jogát kivette az érdekelt földesurak kezéből; de ugyanilyen célzatú volt a nemzetőrségről szóló (XXII.) törvény-

cikk is, amely meg olyasmiket igyekezett törvényileg is biztosítani, hogy például a városokban többé ne csak polgárjoggal rendelkező kiváltságosok élhessenek a fegyverforgatás jogával. És a feudális kiváltságok rendszerére törekedett csapást mérni a törvényhozás a vallásügyi (a XX.) törvénycikkkel is, amely az unitárius vallást is bevett vallássá nyilvánította s kimondotta, hogy a „törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapíttatik meg”; e tétel törvénybe iktatása ugyanis a katolikus egyházat megfosztotta eddigi kivételes helyzetének jogi alapjaitól. Végezetül pedig az egyik legfontosabb polgári szabadságjogot kodifikálta a sajtótörvény (a XVIII. tc.), amely immár a törvényhozás nevében is nemet mondott az előzetes cenzúra gyakorlatára, s úgy rendelkezett, hogy a sajtóvétségeket ezentúl esküdtszékek bírálják el utólag.

Az utolsó rendi országgyűlés kodifikációs tevékenysége tehát végeredményben olyan törvénykönyv kidolgozására vezetett, amely egyszeriben megteremtette Magyarország polgári átalakulásának leglényegesebb jogi biztosítékait s amelynek a Corpus Jurisba iktatása ezért gyökeres alkotmányjogi fordulattal ért fel. Tökéletes munkát azonban az országgyűlés ennek a mégoly korszakos jelentőségű törvénykönyvnek a megalkotásával sem végzett. S nem is végezhetett már csak azért sem, mert a kodifikációs eljárás megindítását nem előzte meg a Habsburg-abszolútizmus erőinek teljes megsemmisítése, így pedig a csupán meghátrálásra kényszerített, de hatalmuktól egészen meg nem fosztott udvari köröknek az április 11-ét megelőző hetekben – mint magunk is láttuk – módjuk volt újabb meg újabb engedményeket kipréselniök a diétából. Annál is inkább, mivel a magyar nemesség, amely a magyarországi nemzetiségek (és lehetséges külső szövetségeseik) ellenében továbbra is szeretne volna élvezni a Habsburgok támogatását, s amely persze a magyar mezőgazdaság ausztriai piacát sem kívánta kockáztatni, maga sem törekedett a Habsburg-birodalom kereteinek szétzúzására, csupán Magyarországnak a birodalom adott keretein belüli alárendeltségét igyekezett megszüntetni, sőt, ha lehet, egyenesen visszájára fordítani.

Ezért volt hát, hogy az országgyűlés kísérletet sem tett például a közös diplomácia vagy a közös hadsereg egységének megbontására. Ezért volt továbbá, hogy az országgyűlés simán ráállott azokra a másodlagos fontosságú engedményekre is, amelyektől az udvar még március 31-én sem

tágított. És ezért volt az is, hogy miközben az 1848:III. törvénycikk Magyarország kormányzásának jövőbeli módozatait a *pragmatica sanctio* alapelveinek nagyfokú semmibevételével szabályozta, az 1848-i törvénykönyv előbeszéde nemcsak azt szögezte le ünnepélyesen, hogy a magyar nemzet „örök hűséggel” viseltetik a Habsburg-ház iránt, hanem azt is, hogy Magyarország továbbra sem szándékozik eltépni azokat a kötelékeket, amelyek „a *pragmatica sanctio* által vele válhatlan kapcsolatban álló tartományok”-hoz fűzik, a sajtótörvény pedig büntetendő cselekedetnek minősítette, ha valaki „a *sanctio pragmaticánál* fogva megállapított s az uralkodóház közösségében létező birodalmi kapcsolatnak tetteles felbontására izgat”.

De meglátszott a törvénycikkeken – elsősorban az ország belső társadalmi és politikai viszonyait újonnan szabályozókon – az is, hogy alkotói annak a magyar nemességnek a soraiból kerültek ki, amely maga is érdekelt volt ugyan a feudális rend legfőbb tartópilléreinek lerombolásában, a feudális rendszer valamennyi alkotóelemének kiküszöbölésében viszont már nem volt érdekelt. Így például a jobbágyszabadítást a törvényhozás a Pestről (meg máshonnan is) felhangzó előremutató követelések ellenére a föld népét leginkább sújtó úrbéres szolgáltatások eltörlésére korlátozta, s a parasztok jogilag nem úrbéres jellegű feudális terheinek felszámolására nem, a földbirtokmegosztás megváltoztatására pedig éppen nem terjesztette ki. Sőt egy külön törvénycikk (a X.) még azt is kimondotta, hogy „olly helyeken, hol a földesúr és volt jobbágysai között a legelőelkülönözés, illetőleg úrbéri rendezés akár egyesség, akár úrbéri per útján valóságosan és tettelesen már végrehajtatott, az ekként megtörtént összesítés, illetőleg elkülönözés többé fel nem bontathatik”, s ezzel a törvényhozás végérvényesen és megmásíthatatlanul földesúri tulajdonná nyilvánította még azokat a földeket is, amelyeket a jobbágyoktól uraik az előző évtizedekben jogsértő bírói ítélet vagy erőszakkal kikényszerített egyezség alapján vettek el.

Nagyobb megértést tanúsított viszont a törvényhozás a polgárság érdekei iránt; a kodifikáció művének azonban különösebb előnyei ebből sem származtak. Hiszen az országnak az is javára vált volna például, ha a törvényhozás leszámol a céhrendszerrel, amely éppúgy gátolta a hazai ipar szabadabb kibontakozását, akár a jobbágyrendszer a hazai mezőgazdaságét. De mert a polgárság zöme céhkeretek között élt s a céhek

feudális intézményéhez való ragaszkodása folytán bizalmatlanul szemlélte a liberális törekvéseket, a liberális nemesi mozgalom vezetői viszont ezt a céhpolgárságot semmiképpen sem akarták az átalakulás ellenségévé tenni, a törvényhozás – akár a pesti tizenkét pont is – szó nélkül ment el a céhproblémák mellett. Amint a polgárság zömének retrográd törekvéseire volt tekintettel a törvényhozás akkor is, mikor elmellőzte a polgári jogokból – így a céhek keretei közül is – kirekesztett zsidók egyenjogúsítását, sőt mind a városokkal, mind az országgyűlési képviselők választásával foglalkozó törvénycikkben külön kiemelte, hogy a választójog továbbra is csak a bevett vallásfelekezetek híveire fog kiterjedni. Holott az országnak az is csak javára vált volna, ha a zsidó kereskedők és iparosok, akik helyzetüknél fogva általában a gazdasági fejlődést fékező feudális intézmények ellenségei voltak, lehetőséget kapnak arra, hogy erőiket egyenlő feltételek között mérjék össze a feudális intézményekre mint védbástyákra tekintő nem zsidó polgárok erőivel.

Ahol viszont a polgárok érdekei a földbirtokosok érdekeivel kerültek ellentétbe, ott a törvényhozás természetesen az utóbbiakat részesítette előnyben; így a jobbágyszabadságról szóló törvénycikk az úrbériséget vesztett földesuraknak egyelőre határidő nélküli halasztást adott az általuk korábban felvett kölcsönök visszafizetésére, noha a jobbágyszabadság után is földesúri tulajdonban maradó területek egy részének pénztörkések birtokába jutása szintén meggyorsíthatta volna a feudális viszonyokból való kilábolás folyamatát.

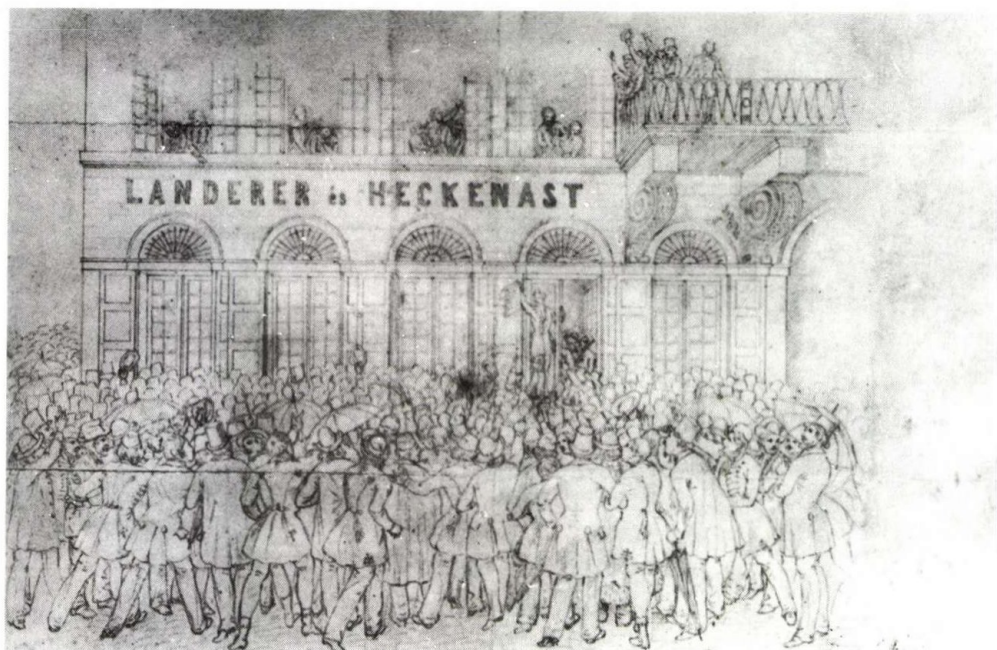
De az eddigi kiváltságosok érdekeinek oltalmazására irányuló törekvés kihatott a polgári szabadságjogokat biztosító törvénycikkekre is. Ezért volt például, hogy az országgyűlési képviselők, valamint az ideiglenes megyebizottmányok és a városi képviselőtestületek megválasztását szabályozó törvénycikk az eddig is szavazati joggal bíró nemesek, illetve teljes jogú városi polgárok választói képességét továbbra is érintetlenül hagyták, nem nemesek, illetve polgárjoggal nem rendelkező városiak esetében viszont a választójog élvezetét az eredeti követelmények mérséklése után is igen magas cenzushoz (volt jobbágyság esetében példának okáért negyed teleknyi földbirtok meglétéhez) kötötték, a nemzetőrségben való részvétel jogát pedig a törvényhozás még ennél is magasabb cenzustól (volt jobbágyság esetében például fél teleknyi állomány birtoklásától) tette függővé, – igaz, a magas cenzus alól a nemzetőrség

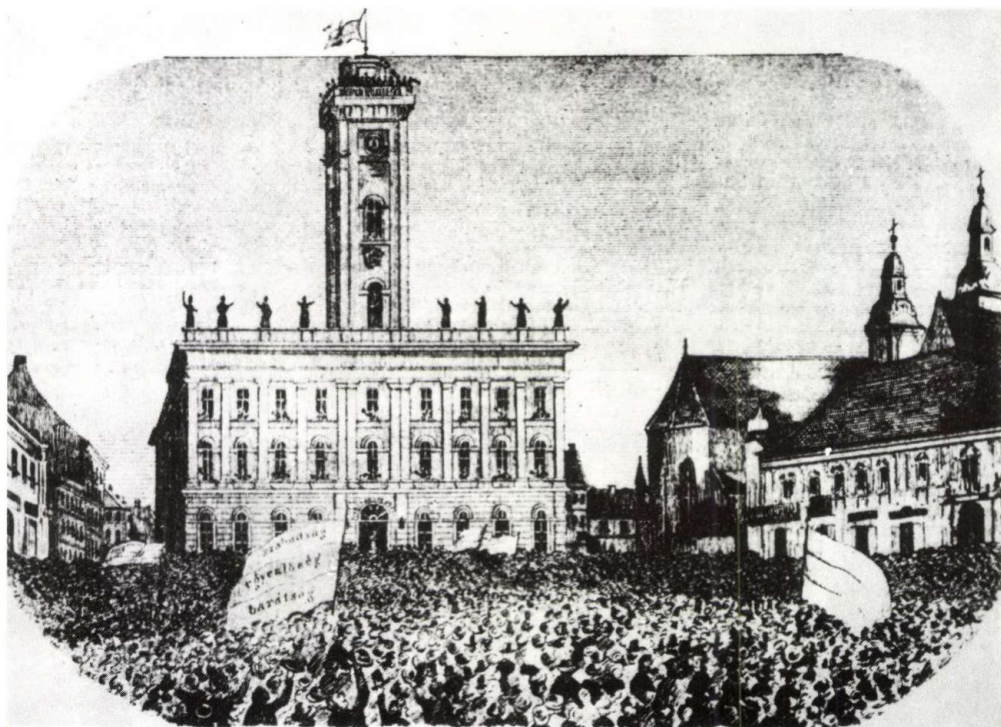
1. A negyvennyolcas forradalom belép az ajtón. Lajos Fülöp utolsó kormányának utolsó ülése.
Honoré Daumier gúnyrajza

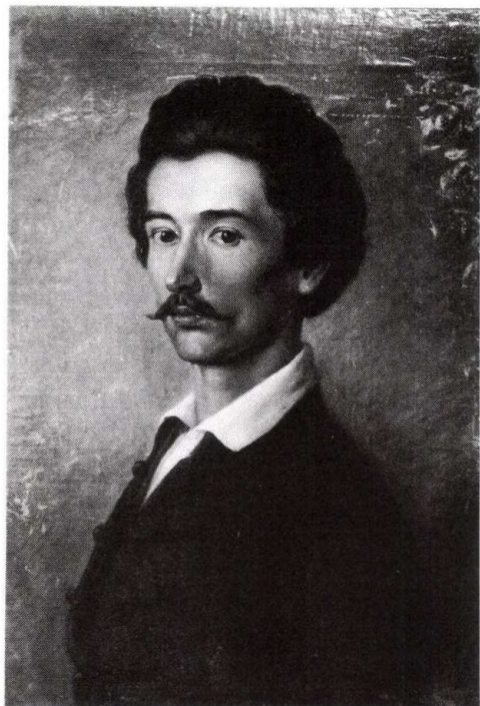
2. A forradalmak az alkotmányosság piruláinak lenyelésére kényszerítik az abszolút uralkodókat.
Francia gúnyrajz

3. Petőfi a *Nemzeti dal* első kinyomtatott példányával a Landerer és Heckenast-nyomda előtt
1848. március 15-én

4. A pesti városháza a forradalmi tömeg gyűrűjében 1848. március 15-e délutánján

5. Petőfi Sándor

6. Irinyi József

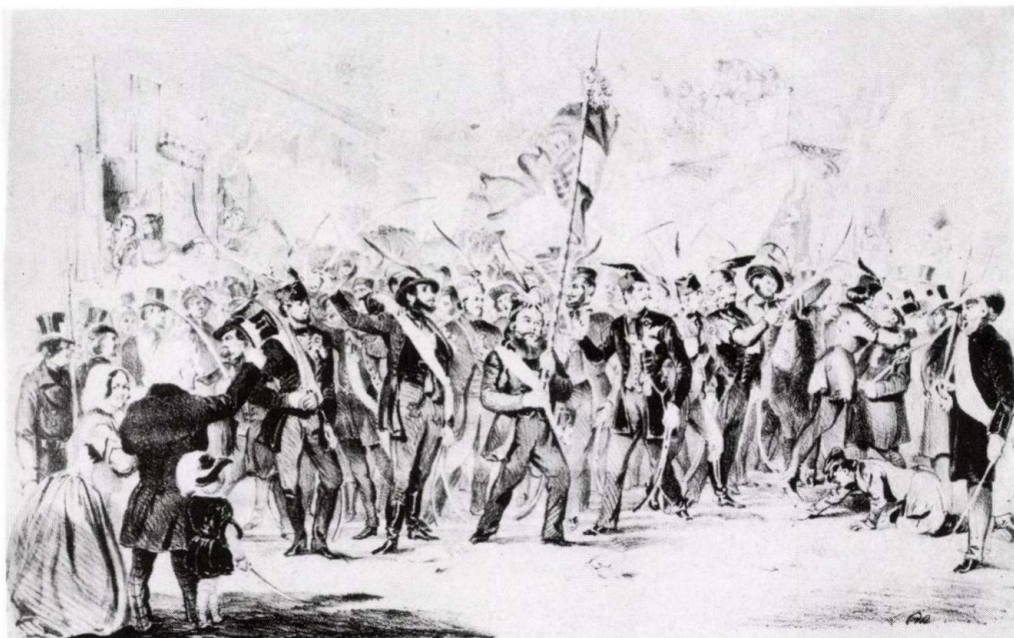
7. Táncsics Mihály

8. Vasvári Pál

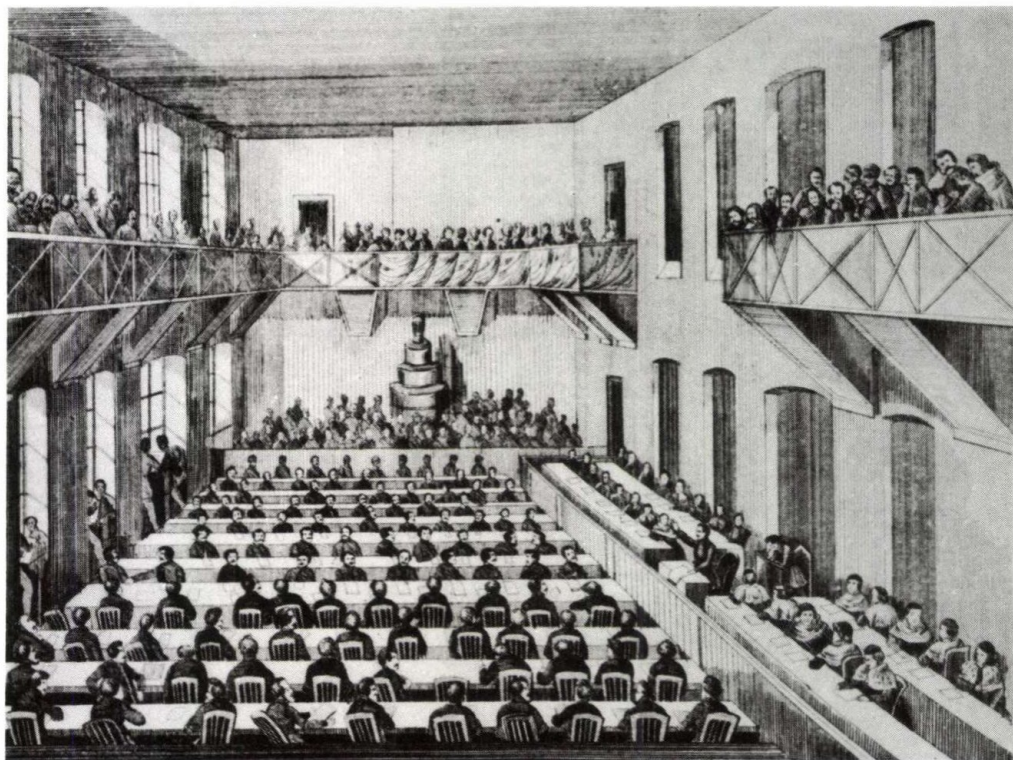
9. Hatvannégyen a pozsonyi országgyűlés 1848. március 15-én Bécsbe utazó küldöttei közül
(A neveket lásd a képek jegyzékében)

10. A pozsonyi országgyűlés küldötteinek ünneplése Bécsben 1848. március 15-én

11. „Kard és csoff”. V. Ferdinánd és az udvari körök, illetve István főherceg és a magyar országgyűlési küldöttség március 16-i bécsi alkudozásai – a karikaturista szemével

12. Az utolsó rendi országgyűlés alsótáblájának ülésterme Pozsonyban

13. A Pálvax Kávéház 1848-ban

15. A Batthyány-kormány és a feje fölött lebegő ellenforradalmi veszély – egy baloldali ►
karikaturista szemével

14. A Batthyány-kormány egyik minisztertanácsi ülése (Ül: Batthyány, Széchenyi, Klauzál, Esterházy [befejezetlen], áll: Szemere, Eötvös, Kossuth, Deák és Mészáros, a falon István főherceg és V. Ferdinánd képe)

16. Az 1848. május 10-i budai vérengzés

17. Népgyűlés a Nemzeti Múzeum előtt

esetében végül a nemeseket sem mentesítve. Ezekért a csekély engedményekért azonban a nemességet már az is bőségesen kárpótolhatta, hogy a törvényhozás nemcsak nem gondoskodott a megyei hatóságoknak a népképviselőt következő érvényesítésével történő azonnali megújításáról, hanem egy külön törvénycikkben (a XVII.-ben) még azt is kimondotta, hogy tisztújítást a megyékben további törvényes intézkedésig az újonnan létesítendő ideiglenes megyebizottmányok sem rendelhetnek el. És a nemesi érdekeket volt hivatva védelmezni a sajtótörvény is, amikor a lapindítást és a nyomdaalapítást végleges alakjában az eredetileg tervezettnél kisebb óvadék letételéhez kötötte ugyan, de így is tetemes (napilapok esetében például 10 ezer forintos) biztosíték lefizetésétől tette függővé.

Ha azonban teljes értékű képet akarunk kapni az 1848-i törvénykönyv megszületésének történelmi jelentőségéről, akkor nem szorítkozhatunk annak vizsgálatára, hogy a törvények megalkotói a kodifikációval milyen célokat igyekeztek elérni, hanem azt is meg kell vizsgálnunk, hogy az új törvények világrajötte milyen változásokat eredményezett ténylegesen. De mert a márciusban kibontakozott harc a törvények szentesítésével még egyáltalán nem zárult le, csupán új szakaszába lépett: mérlegelnünk ebben a vonatkozásban sem azt kell, hogy az új törvények világrajötte mennyiben gazdagította a Corpus Jurist, hanem egyedül azt, hogy a Corpus Juris 1848. április 11-én végbement megújulása mennyiben mozdította elő vagy mennyiben hátráltatta a Magyarország polgári átalakulásáért március 15-én megkezdett forradalmi harc sikeres továbbvitelét.

Ebből a szempontból mindenekelőtt magát azt a tényt kell értékelnünk, hogy az 1848-i törvénykönyv egyáltalán létrejött. Ezáltal ugyanis április 11-én egy sor alapvető fontosságú forradalmi vívmány az uralkodóház feje által is helyeselt törvényes újítás köntösét öltötte magára. Ez pedig, amennyire megnehezítette azoknak a dolgát, akik a szóban forgó forradalmi vívmányok lerombolására készültek, annyira megkönnyítette azokét, akik e vívmányoknak most már a gyakorlatban is fogadatot akartak szerezni. Megkönnyítette – először is – annyiban, amennyiben lehetővé tette számukra, hogy a forradalom zászlaja alatt felsorakoztassák a polgári átalakulás olyan híveit is, akik az átalakulás keresztvitelére kizárólag törvényes eszközök igénybevételét tartották megengedhetőnek s forradalmi módszereknek sohasem lettek volna megnyerhe-

tőek. De megkönnyítette a dolgukat – másodszor – annyiban is, amennyiben a magyar konzervatívok közül is többeket rábírt a végbement változások ellenszegülés nélküli tudomásulvételére, olyanokat tudniillik, akik eddig még a törvényes intézkedések révén lebonyolítandó polgári átalakulásnak a gondolatát is elutasították ugyan, azt viszont megszokták, hogy mindent mindenkor mindennemű fenntartás nélkül helyeseljenek, amit a koronás fő – és általában az udvar – helyesel, s tájékoztatlan-ságukban a forradalmi vívmányok színleges elfogadását is őszinte elfogadásuknak hitték. Végül pedig – és legfőképpen – annyiban könnyítették meg a történetek a forradalmi tábor dolgát, amennyiben lehetővé tették, hogy a forradalom vezérkara most a hatalmi gépezet megannyi fontos alkotóelemét külön harc nélkül is birtokába vegye, és így némileg már a kezdet kezdetén is kiegyenlíthesse azt az előnyt, amelyet az átalakulás ellenségei élveztek annak jóvoltából, hogy teljesen ők sem maradtak hatalmi állások nélkül a márciusi fordulat után és ellenére sem.

Az 1848-i kodifikáció azonban nagy jelentőségű volt azért is, mert – ha az ellenforradalmi veszélytől nem mentesítette is az országot s így nyitva hagyta azt a kérdést is, hogy a pozsonyi törvényekben rögzített forradalmi vívmányoknak végeredményben mekkora hányaduk fog tartósnak bizonyulni – a legfontosabbat, azt, hogy az ország legalább a feudalizmus és a kapitalizmus közötti vízválasztón túljusson, már e törvények életbelépésének a pillanatában is biztosította, hiszen a törvények kihirdetésekor testet öltő forradalmi vívmányok között legalább egy olyan is akadt – s ez éppen a perdöntő szerepű jobbágyszabadítás volt –, amelyet többé semmiféle hatalom sem tehetett semmissé.

És a pozsonyi törvények életbelépése nagy hasznára volt a polgári átalakulás ügyének végül azért, mert ha papíron avval fenyegetett is, hogy hatására most már csakugyan meg fog indulni a forradalom táborát egybefűző kötelékek felbomlása, ténylegesen éppen ellentétes következménnyel járt, ténylegesen ez is csak a szóban forgó kötelékek további erősödésére vezetett. Hiszen annak a gyűlölségnek a forrásai, amely az úrbéreseket zömét eddig szembeállította földesuraikkal – a liberálisokkal is –, a jobbágyszabadítás jóvoltából most végérvényesen betemetődtek, s a parasztok tömegeinek tudatában ezért most megkezdődött és éppen most kezdődött meg az urak iránti ellenszenv oldódása, mi több: a korábbi ellenszenv sokfelé most átmenetileg egyenesen a jobbágyszaba-

dító nemesurak iránti hálaérzetbe csapott át. Ez a hirtelen változás pedig (amely egyáltalán nem maradt rejtve, minthogy falvak egész sorában lezajló nyilvános hálatüntetések tanúskodtak róla) magától értetődően jótekonny hatást gyakorolt azokra a nemesurakra is, akiket a Habsburgok elleni erélyesebb fellépéstől eddig elsősorban épp a nemesség ellen könnyen kijátszható parasztságtól érzett félelmük tartott vissza.

S azon persze az úrbériséget vesztett földesurak továbbra sem tudták magukat teljesen túltenni, hogy a jobbágyfelszabadítás máris életbe lépett, a kármentesítés megvalósulása viszont még mindig a jövő rejtélyei közé tartozik. A nemesség jobbik részét azonban az áprilisi napokban ennek ellenére is bizakodás kerítette hatalmába, mert a törvények életbelépése olyan reményt keltett benne, hogy többé semmi sem választhatja el legfőbb céljától, az ország kormányzatának a maga kizárólagos irányítása alá helyezésétől (ami a birtokos osztályt mellesleg a kármentesítés mielőbbi tényleges lebonyolítása felől is leginkább biztosíthatja). Hiszen az eddigi központi kormánysszékek felszámolásával és az önálló kormány megalakulásával a főhatalom Magyarországon az udvar híveinek a kezéből máris a magyar nemesség képviselőinek a kezébe ment át. Azt a veszélyt pedig, hogy a Habsburgoktól elhódított hatalmi állásokon a nemességnek a továbbiakban esetleg meg kell majd osztoznia a nép fiaival, kellőképpen elhárítani látszottak az új törvényeknek a polgári szabadságjogok élvezetét meghatározott korlátok közé szorító paragrafusai. Amint a forradalmi tábor helyzetét erősítették pillanatnyilag a törvénykönyvnek a polgárság kíméletéből fakadt fogyatéka is, amennyiben ezek – kivált a céhrendszer érintetlenül hagyása – egyelőre csakugyan megnyugtatták s így legalábbis semlegesítették még a feudális viszonyokon csügő polgárok tekintélyes hányadát is.

Mindazonáltal az 1848-i törvénykönyv megszületése nemcsak kedvező, hanem kedvezőtlen hatással is volt a forradalmi tábor helyzetére. Mindenekelőtt azért, mert a törvények uralkodói szentesítése nem pusztán a magyar konzervatívok egy részében keltett olyan hiedelmet, hogy a Habsburgok szívük mélyén is megbékéltek a forradalom becikkelyezett vívmányaival, hanem – a törvények megszövegezése körüli korábbi huzakodások ellenére – a liberálisok többségében, sőt – láttuk – még a forradalmi baloldal híveinek egy csoportjában is, ez pedig az illetőket könnyen vakokká tette az udvar leplezett, de ténylegesen soha fel nem

adott ellenforradalmi terveivel szemben. És az a körülmény, hogy a törvénykönyv létrejötte alkotmányjogi keretekhez juttatta a polgári átalakulás – egyébként forradalmi jellegű – folyamatát, szintén nemcsak haszonnal, hanem kárral is járt, hiszen ez – miközben a forradalom vezérkarát hozzásegítette ahhoz, hogy az átalakulás érdekében teendő további lépéseit immár törvényes lépések színezetével ruházhassa fel s így olyanokkal is elfogadtathassa, akik a törvényesség útjáról letérni a márciusi fordulat után sem mutattak hajlandóságot – a forradalom számos vezetőjébe azt a meggyőződést is beleplántálta, hogy – éppen ezért – vétkes könnyelműség volna kockáztatni a törvényes keretek kihasználásából meríthető előnyöket, s ezzel az illetőket arra ösztökélte, hogy lehetőleg mindig mereven tartsák magukat a törvényes keretekhez, olyankor is, amikor pedig a forradalom érdeke mégiscsak e keretek áthágását igényelte.

Az 1848-i törvénykönyv legfőbb hátulütője azonban nem megszületésének illetően káros következményeiben rejlett, hanem abban, hogy hiányoztak belőle a nemzetiségi kérdés rendezésére alkalmas paragrafusok. Mert a polgári átalakulás minél sikeresebb lebonyolításához fűződő országos érdek nemcsak a birtokos osztály és a parasztság osztályellenitéinek tompítását követelte meg, hanem az ország magyar és nem magyar lakói között kifejlődött nemzeti ellentétek tompítását is. A forradalom nemesi vezetői viszont nem is gondoltak arra, hogy külön nemzeti jogokat biztosítsanak az ország nem magyar lakóinak. Nem azért nem, mert ilyesmire a korábbi – etnikai szempontból kevésbé megosztott országokban lezajlott – európai polgári forradalmak története egyetlen példát sem szolgáltatott számukra (hiszen a nemzetiségi kérdés aggasztó voltára efféle történelmi előképek segítségével nélkül is már jóval 1848 előtt ráébredtek). Hanem, mert amint másokkal, úgy a nemzetiségek képviselőivel sem óhajtottak osztolni azokon a hatalmi állásokon, amelyeket maguk is csak most hódítottak el a Habsburgoktól. S mert ráadásul erősen hitték, hogy az ország nem magyar lakóinak zömét mindenemű külön nemzeti jog biztosítása nélkül is képesek lesznek maguk mellé állítani a forradalom egyéb becikkelyezett vívmányainak a jóvoltából, minthogy e vívmányok üdvét a nem magyar országlakóknak is éppúgy érezniök kell majd, akár a magyaroknak. Holott ez a számítás meg lehetőszen túlzott volt. Mert a jobbágyfelszabadítás és a forradalom többi

társadalmi vívmánya valóban áldásos hatást gyakorolt a nem magyar honpolgárok többségének a helyzetére is, s ezért az ilyen jellegű forradalmi vívmányokat az érdekelt nem magyarok is óriási lelkesedéssel fogadták, a nem magyarok tekintélyes hányadával azonban ezek a vívmányok sem feledtethették, hogy sajátos nemzeti érdekeik védelméről az országgyűlés nem gondoskodott.

Annál is kevésbé, mert a jobbágyszabadításban és a forradalom többi társadalmi vívmányában az ország lakói valóban egyenlően részesedtek – akár magyarok voltak, akár nem –, a törvényhozás által biztosított polgári szabadságjogokról viszont ugyanez már csak némi fenntartásokkal mondható el. Hiszen a választójogi törvényben az állt például, hogy képviselőkké csupán magyarul tudó személyek lesznek választhatók, a megyékről szólóban pedig az, hogy a tanácskozási nyelv a megyékben – a horvátországiak kivételével – ezután is mindenütt „egyedül magyar” lehet, s a sajtótörvény súlyos büntetéssel fenyegetett mindenkit, aki a jövőben „a magyar szent korona alá helyezett terület tökéletes álladalmi egységének... tettleges felbontására” készül izgatni. Nem beszélve arról, hogy a törvényhozás változatlanul fenntartotta az országgyűlés főrendi táblájának feudális intézményét, mert nyilvánvaló volt ugyan, hogy a főrendek többsége továbbra is mindent meg fog tenni a polgári átalakulás folyamatának hátráltatására, csak hogy az is nyilvánvaló volt, hogy a felsőházban még annyi nemzetiségi politikus sem fog helyet foglalni, amennyi a képviselőház soraiba esetleg a nyelvi akadályok ellenére is beférkőzhetik majd.

De ha eszerint kétségtelen is, hogy a forradalom kezdeti vívmányainak kodifikálásából a polgári átalakulás ügyének nemcsak előnyei, hanem hátrányai is származtak, az is kétségtelen, hogy az utóbbiak eltörpültek az előbbieket mellett. És így az átalakulás ügyének az országgyűlés padsoraiban helyet foglaló híveit április 11-én nem alaptalanul tölthette el az a remény, hogy amiért immár évtizedek óta harcoltak, az most végre valósággá is lesz: hogy az ország most végre valóban ki fog lábalni a feudális elmaradottság állóvizéből.

II. FEJEZET

AZ ÚJ UTAKRA LÉPŐ ORSZÁG

1. A BATTHYÁNY-KORMÁNY BERENDEZKEDÉSE

A MUNKÁHOZ LÁTÓ KORMÁNY

Az utolsó rendi országgyűlés berekesztése után három nappal Batthyány és minisztertársai már Pesten voltak, s nyomban hozzáláttak az 1848-i törvénykönyvben körvonalmazott új rend kiépítéséhez. Mindenekelőtt a maguk és az általuk képviselt liberális nemesi körök hatalmi helyzetét igyekeztek minél gyorsabban minél szilárdabbá tenni. Sietve megszervezték tehát az egyes szakminisztériumokat, s ezzel egyidejűleg egyfelől felszámolták a korábbi központi kormányzati szerveket, másfelől keresztülvitték, hogy a márciusban létesült forradalmi választmányok is hagyjanak fel működésükkal. De nem késtek eltávolítani az Apponyi-kormányzat idején a megyékbe küldött főispáni helytartókat és a konzervatív főispánok legtöbbjét sem, s helyükre hamarosan új – nagyrészt liberális – főispánokat ültettek, közben pedig haladék nélkül megalakították az 1848:XVI. törvénycikkben körülírt ideiglenes megyebizottmányokat, s intézkedtek a városok új vezető testületeinek létrehozásáról is.

Gondja volt továbbá a kormánynak az új rend védelmében felhasználható fegyveres testületekre is. Szemere már április harmadik hetében elrendelte, hogy a törvényhatóságok az 1848:XXII. törvénycikk értelmében mindenütt szervezzék meg vagy – ahol máris létezik – szervezzék újjá a nemzetőrséget, s ennek folyományaként a nemzetőrség a következő hetekben is szakadatlanul terebélyesedett (létszáma július elejéig az április közepének több mint ötszörösére nőtt), a falusi és a városi szegénység képviselői, valamint a diákok viszont szinte mindnyájan kiszorultak a nemzetőrségből. De kísérleteket tett a kormány az ország területén állomásozó sorkatonaság engedelmisségének biztosítására is: egyrészt

közölte a magyarországi, a temesközi, a szlavóniai és a horvátországi főhadparancsnoksággal, hogy felsőbbbségük az 1848:III. törvénycikknek megfelelően a továbbiakban nem a bécsi udvari haditanács, hanem a magyar hadügyminisztérium lesz, másrészt – a nemzetiségi mozgalmak veszélyére hivatkozva – már április folyamán három ízben is felszólította az udvart azoknak az ország határain kívül elhelyezett magyar csapat-testeknek a hazaküldésére, amelyek nem az olasz hadszíntéren állanak, majd április utolsó hetében azt is kinyilvánította, hogy – bár a hadsereg egységét megbontani továbbra sem akarja – ha a távollevő magyar katonák hazahozatalára irányuló kívánságának nem lesz foganatja, akkor nem fog visszariadni egy a nemzetőrség kötelékébe tartozó és így a császári hadseregtől immár független – 10 ezer főnyi – reguláris sereg megteremtésétől sem.

Mindezenközben nagy erőfeszítéseket tettek a miniszterek az ország gazdasági, társadalmi és kulturális átalakulásának kibontakoztatására is. Minthogy az államkincstár a kormány hivatalba lépésekor mindössze félmillió forint körüli készpénzzel rendelkezett, s a közigazgatási év végéig, október 31-éig még várható bevételeinek összegét sem lehetett 5 millió forintnál többre taksálni, Kossuth már a kezdet kezdetén tervbe vette, hogy államkölcsönt fog hirdetni, majd a begyűlő nemesfémkészletet fedezetül használva, önálló bankjegykibocsátásba kezd. Szerény pénzügyi lehetőségeit azonban a kormány addig is igyekezett minél jobban kiaknázni – elsősorban az ekkor már Magyarországra is lesújtó európai gazdasági válság kártételeinek ellensúlyozására. Így kisebb kölcsönöket nyújtott az üzleti forgalom megcsappanása folytán anyagi nehézségekkel küzdő pesti iparvállalatok legfontosabbjainak, a Hengermalom-Társaságnak, a Cukorgyár-Egyesületnek, valamint a Vasöntő- és Gépgyár-Társaságnak, majd az utóbbival abban is megállapodott, hogy gépgyárát fegyvergyárrá fogja átalakítani, s november közepétől kezdve naponta ötszáz gyalogsági lőfegyvert fog szállítani a kormánynak, a kormány viszont e fegyverek árának egy részét előlegezi a társaságnak. Az ugyancsak szorult helyzetben levő pesti kereskedők megsegítése céljából pedig a kormány kieszközölte, hogy számukra – hitelezőik nagyrészt osztrákok lévén – maga az osztrák nemzeti bank biztosítson egymillió forintnyi kölcsönt.

Nagyobb pénzüsszegek mozgósítására azonban a kormánynak már nem nyílt módja. Hiába ajánlott meg tehát a pozsonyi országgyűlés

például a közlekedési eszközök fejlesztésére tízmillió forintot, s hiába rendelte el ennek értelmében Széchenyi is újabb vasútvonalak kitűzését és felmérését: egyelőre csak a szóban forgó vasútvonalak mérnöki tervei készülhettek el, s Széchenyi gyakorlati közlekedésfejlesztő tevékenysége továbbra is szinte kizárólag az immár teljes felépültéhez közeledő Lánchíd fölötti bábáskodásra korlátozódott. Annál nagyobb buzgalommal munkálkodtak viszont a kormány tagjai azoknak a kérdéseknek a rendezésén, amelyek megoldása különösebb pénzbefektetést nem igényelt. Így Klauzál a leginkább érdekelt kereskedők bevonásával megkezdte egy új vámszabályzat kidolgozását, s tapasztalván, hogy a munkások életviszonyainak és munkalehetőségeinek a gazdasági válság okozta rosszabbodása mekkora elégedetlenséget kelt főleg a céhlegényekben, előkészületeket tett az 1848-i törvénykönyv által még érintetlenül hagyott céhrendszer megreformálására. Majd mikor nyilvánvalóvá lett, hogy a márciusi fordulatot a parasztság is csupán első lelkesedésében fogadta egyértelmű elégedettséggel s apránként fogyni kezd azoknak a parasztnak a száma, akik hajlandóak beérni az úrbéres szolgáltatások meg a papi tized eltörlésével, akkor Deák is hozzálátott egy a jobbágyszabadítás körének kiszélesítését célzó törvénytervezet kidolgozásához. Eötvös pedig ezzel egyidejűleg tető alá hozott egy az elemi oktatás rendszerének gyökeres megújítására szolgáló törvényjavaslatot.

A KORMÁNY ÉS AZ ELLENFORRADALMI ERŐK

Ezek a lépések arra vallottak, hogy a kormány a valóságban is szeretné mielőbb életre hívni azt a polgári Magyarországot, amelynek a megteremtéséhez a pozsonyi törvények még csak a jogi kereteket biztosították, s hogy a maga részéről bízik is a kiépítendő polgári Magyarország március-április folyamán lefektetett jogi alapjainak jövőbeli tartósságában. És valóban: április 11-e után más magyar liberálisokhoz hasonlóan Batthyányn is, minisztertársainak legtöbbször is az a meggyőződés lett úrrá, hogy az udvari körök végül csak megemésztették a forradalom vívmányait s ezért, amikor hozzájárultak az átalakulás kereteit rögzítő törvénykönyv királyi szentesítéséhez, akkor az új törvénycikkeket magukban is szenteknek és sérthetetleneknek ismerték el egyszer s mindenkorra.

Nem mintha Batthyányék nem sejtették volna, hogy Magyarország belkormányzati önállóságának a megvalósulását, amelynek ők most a gyakorlatban is igyekeznek minél gyorsabban testet adni, az udvari körök továbbra is csak aggodalmaskodva figyelhetik, mivel ez mindenképpen veszélyeztetni látszik azt, ami a Habsburgok szemében legfontosabb: a birodalom egységét és épségét. De mert Magyarországot valóban pusztán belkormányzati önállósághoz kívánták juttatni, a birodalom keretei közül kiszakítani viszont maguk sem akarták, s mert bizonyosra vették, hogy ezt Bécsben is tudják róluk: arra számítottak, hogy az udvari körök előbb-utóbb mégiscsak le fogják küzdeni illetően aggodalmaikat. Kivált, ha ők, miközben a törvény szabta lehetőségek maradéktalan kihasználásához szükséges lépések közül egyet sem mulasztanak el majd megtenni, egyetlen olyan lépést sem fognak viszont tenni, amely már a törvényes keretek áthágására irányuló kísérletnek volna minősíthető, s ha nemcsak azt mutatják meg, hogy Magyarország felemelésére minden tőlük telhetőt el akarnak követni, hanem azt is, hogy Magyarország sajátos érdekeit minden tőlük telhető módon igyekeznek összeegyeztetni a birodalom egészének az érdekeivel.

Ezért volt hát például, hogy a Magyarország területén működő főhadparancsnokokat Batthyányék a magyar hadügyminisztérium iránti engedelmességre utasították ugyan, attól azonban egyelőre eltekintettek, hogy helyükre megbízhatóbb személyeket próbáljanak ültetni. De ezért volt az is, hogy valahányszor a Magyarország határain kívül tartózkodó magyar csapatok hazaküldését sürgették, mindannyiszor kiemelték, hogy ez a követelés nem vonatkozik az olasz hadszíntéren álló magyar csapattestekre. S ezért próbálták azt a körülményt, hogy nem akármilyen csapaterősítéseket igényelnek, hanem éppen magyar katonák hazaküldését kérik, külön is megindokolni a magyarországi nemzetiségi mozgalmakkal. Amint a hadsereg egységének tiszteletben tartására irányuló eltökéltségüket még akkor is megkísérelték kifejezésre juttatni, amikor kimondották, hogy végszükség esetén meg fognak szervezni egy a császári hadseregtől független tízezer főnyi reguláris sereget. Hiszen már erről szóló határozatukban is hangsúlyozták, hogy ez a sereg a nemzetőrségnek – azaz egy az uralkodó által szentesített törvények alapján működő s voltaképpen pusztán karhatalmi feladatok ellátására hivatott testületnek – lesz része. Azt pedig, hogy még ennek a – kifogás tárgyává eszerint nem

tehető – fegyvernek az igénybevételére is valóban csak végszükség, az örökös tartományokban elhelyezett magyar csapatok hazajövetelének elmaradása esetén gondolnának, azzal is megmutatták, hogy létrehozásának a tervét határozatba foglalták ugyan, tényleges megalakítása érdekében azonban egyelőre egyetlen lépést sem tettek.

Hanem az ilyen és hasonló erőfeszítések mind-mind hiábavalóak voltak: Bécsben semmi sem ingathatta meg azt a meggyőződést, hogy a Batthyány-kormány, ha olykor a látszat kedvéért úgy viselkedik is, mintha tekintettel volna a közbirodalom érdekeire, valójában mégsem akar egyebet, mint „magát... még függetlenebbé tenni”.¹ Ha pedig a bécsi uralkodó körök Magyarországgal ennek ellenére jóval április 11-e után is óvakodtak törésre vinni a dolgot, ez csak azért történt, mert egyelőre még mindig rendkívül szorult helyzetben voltak: mert a magyar forradalom és a birodalom területén márciusban kibontakozott egyéb forradalmi mozgalmak együttvéve még a következő hónapokban is az övékéinél nagyobb erőket tudtak felvonultatni s ezzel rákényszerítették őket arra, hogy amíg az észak-itáliai szabadságmozgalommal nem végeznek, addig a többi forradalmi mozgalommal szemben – így a magyarral szemben is – változatlanul halogató eljárást alkalmazzanak.

Ámbár a forradalom táborának kezdeti erőfölénye az első hetek múltán már szűnőben is volt, ha azon nyomban még nem szűnt is meg egészen. Szűnőben volt ez az erőfölény mindenekelőtt a nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulása folytán. Márciusban ugyanis a Habsburg-hatalom, noha szerves része volt az európai nagyhatalmi rendszernek, még egy-magában, elszigetelten kényszerült szembenézni a mindenfelől rátámadó forradalmi seregekkel, mivel külső szövetségeseit magukat is éppen eléggé lekötötték saját otthoni gondjaik. Április folyamán viszont apránként kezdett láthatóvá lenni, hogy az európai forradalmi áradat, bármilyen heves hullámverést okozott is eleinte, az európai hatalmi építmény

¹ Lásd: Österreichisches Staatsarchiv, Wien (továbbiakban: ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (továbbiakban: HHStA), Kabinettsarchiv (továbbiakban: KA), Österreichische Ministerrats-Protokolle (továbbiakban: ÖMRPr) 1848. ápr. 16/Vorträge (továbbiakban VTr) [Ministerrats-Akten (továbbiakban: MRA)] 1848: 309–310.

két legfőbb sarokoszlopát, Angliát és Oroszországot már nemigen lesz képes megrendíteni. Hiszen Angliában a chartisták április 10-i londoni tömegtüntetését, jóllehet minden korábbi hasonló megmozdulásuknál nagyobb szabású volt, a rendőrségnek játszi könnyedséggel sikerült szétvernie. Oroszországban pedig nőttön nőtt ugyan az elégedetlenség, forradalmi erjedésnek azonban egyelőre nyomai sem mutatkoztak – még a lengyel területeken sem. Az angol és az orosz uralkodó körök gondjai tehát áprilisra már meglehetősen eloszlottak, s ebből egyenesen következett, hogy a Habsburgok, ha szükségét fogják érezni, a későbbiekben már ismét képesek lesznek külső támogatásra is szert tenni.

Abban azonban, hogy az erőviszonyok most már ismét a Habsburgok javára kezdtek eltolódni, közrejátszott az is, hogy a másik oldalon meg egyidejűleg éppen ellentétes irányú folyamat bontakozott ki: hogy a Habsburgok ellenében kirobbant forradalmi mozgalmak között március folyamán létrejött szervezetlen együttműködés a későbbiekben nemcsak szorosabbá nem lett, hanem éppenséggel mindinkább meglazult, mígnem e mozgalmak végül – a Habsburgok közreműködésével is – szinte teljesen elszigetelődtek egymástól.

Mindenekelőtt elszigetelődött a magyar és az olasz mozgalomtól az osztrák forradalom burzsoá vezető rétege, s ez eléggé természetesen következett is abból, hogy az osztrák burzsoázia a magyar és az olasz vezető rétegektől eltérően csupán a belső társadalmi és politikai viszonyok valamelyes átalakítására törekedett, a birodalom épségének és egységének megóvásában viszont a Habsburgokhoz hasonlóan maga is száz százalékig érdekelt volt. Az osztrák burzsoáziát ugyanis így viszonylag csekélyebb engedményekkel (sőt az ilyen engedmények tekintélyes hányadának pusztá ígéretével) is ki lehetett elégíteni, ennek megtörténte után pedig a birodalom épségét és egységét fenyegető veszélyek mumusával mindjárt a magyar és az olasz mozgalommal való szembefordulásra is rá lehetett bírni. És az osztrák burzsoázia leszerelését a – nagyobb áldozatok elhárítása végett kisebb áldozatok hozatalára fejüket gyorsan rá is adó – Habsburgok áprilisra nagyjából már el is érték azzal, hogy az uralkodó március 15-én kötelezettséget vállalt a birodalom alkotmányozó gyűlésének negyed éven belüli egybehívására, majd március 28-án ígéretet tett az egy éven belül lebonyolítandó jobbágyfelszabadításra is. Az osztrák burzsoáziának a magyar és az olasz mozgalommal való szem-

befordulását pedig ezek után már mintegy magától is kiváltotta e két mozgalom március óta szakadatlanul folyó térnyerése.

Ámbár a magyar és az olasz mozgalom ez idő tájt már egymástól is kezdett elszigetelődni – végső soron azért, mert a két mozgalom céljai egy ponton szintén számottevően eltértek egymástól, amennyiben a magyarok csak Magyarországnak a birodalmon belüli alárendeltségét igyekeztek felszámolni, az észak-olaszok ellenben Lombardiának és Venetónak a birodalom keretei közül történő teljes kiszakítására törekedtek. Az észak-olaszok ugyanis emiatt már a kezdet kezdetén sem folyamodhattak más megoldáshoz, mint fegyveres felkelések kirobbantásához, s ezzel eleve olyan útra léptek, amely azután a Habsburgok számára is egyedül az azonnali fegyveres erőpróba útját hagyta nyitva, a magyarok viszont (nem utolsósorban éppen azért, mert az észak-olaszok a Habsburgok fegyveres erőinek java részét ilyenénképpen kezdettől fogva lekötötték Itáliában) megengedhették maguknak, hogy eleinte merőben politikai eszközökkel küzdjenek a maguk szerényebb céljainak érvényesítéséért, a Habsburgok számára pedig ezáltal lehetőséget teremtettek arra, hogy Magyarországon átmenetileg maguk is kizárólag ilyen eszközökre hagyatkozzanak; s így alakult ki végül az a paradox helyzet, hogy a magyar mozgalom április derekán (nem utolsósorban az olasz szabadságküzdelem jóvoltából) fegyveres harc nélkül is rá tudta szorítani a Habsburgokat nagyszabású (bár ténylegesen csupán az olasz szabadságharc tartamára szóló) alkotmányjogi engedmények tételére, a Habsburgok viszont a magyar forradalom liberális vezetőit ezeknek az időleges engedményeknek a révén rá tudták bírni arra, hogy magukat már áprilisban messzemenően elhatárolják az olasz szabadságmozgalomtól, amelynek pedig a magyar forradalom már kezdetben is oly sokat köszönhetett, s amelynek a kudarca a magyar forradalom számára is végzetes lehetett.

A Habsburgok azonban korántsem csak a birodalom egyes tartományaiban külön-külön színre lépett forradalmi mozgalmak egymástól való eltávolodásából húzhattak hasznot, hanem az egyes tartományok forradalmi mozgalmainak belső bajaiból is, így Magyarország esetében kivált az ország magyar és nem magyar lakóinak nemzeti ellentéteiből, amelyeket az eltérő nemzetiségű országalakóknak a jobbágyfelszabadításban és más márciusi vívmányokban való közös érdekeltisége átmenetileg

hátterbe szoríthatott, de a nem magyarok nemzeti jogokban való részletetésének elmaradása előbb-utóbb ismét felszínre kellett hogy hozzon. Annál is inkább, mivel az udvari körök ennek a folyamatnak a siettetésére szintén mindent megtettek.

Az udvari körök e téren mindenekfölött a horvát báni tisztség betöltetlenségéből fakadó lehetőségeket igyekeztek kiaknázni, s ezért már a magyar forradalom kitörését közvetlenül követő napokban elhatározták valamelyik rendíthetetlen horvát nemzetiségű hívüknek bánná való haladéktalan kinevezését, hogy azután az illető, magát a horvát nemzeti érdekek képviselőjének tüntetve fel, Horvátországot az ellenforradalom szilárd támaszpontjává építhesse ki. És az uralkodó március 23-án Batthyány tudta és beleegyezése nélkül már valóban ki is nevezte bánná, majd – amire korábban sohasem akadt példa – egyszemélyben horvátországi főhadparancsnokká is (s ezzel egyidejűleg ezredesből soron kívül tábornokká, majd további két hét múlva már altábornaggyá is előléptette) az első báni határőrgyalogezer parancsnokát, Josip Jellačić bárót. Jellačić pedig késedelem nélkül kinyilvánítván, hogy a Batthyány-kormány elhatározott ellensége mind az uralkodóháznak, mind a horvát népnek, nemcsak maga tagadta meg már áprilisban a kormány iránti engedelmisséget, hanem ugyanerre utasította az alája rendelt horvátországi hatóságokat is, s azután hozzákezdett a Horvátország területéről Magyarország ellen indítandó majdani fegyveres támadás előkészítéséhez.

És az erőviszonyoknak a Habsburgok javára történő eltolódásában közrejátszott végül az is, hogy az első hetek elteltével mindinkább mozgolódni kezdett az egyes tartományok belső ellenforradalmi erőinek megannyi osztaga is, így Magyarországon kivált az arisztokrácia udvarhű többsége s eleinte azon belül is főleg a magas klérus. Mert a konzervatív egyházfejedelmek márciusban még csak a kulisszák mögött adtak hangot a forradalmi változások miatti elkeseredettségüknek, mikor azonban a következő hetek egyre több bizonyosságát szolgáltatták annak, hogy a polgári átalakulás ügye nemcsak egyszerű híveik körében, de még az alsópapság soraiban is számos pártolóra talált, megértették, hogy nyilvánosan is össze kell mérniök erejüket a forradaloméval. Áprilisban tehát már ők is porondra léptek, s ettől fogva szentbeszéd, pásztorlevelek és röpiratok sokasága tudatta a világgal hol azt, hogy a vallás egyenlőség bevezetése

a katolikus egyház elnyomására irányuló intézkedés, hol azt, hogy a Batthyány-kormány, amelybe hét katolikus miniszteren kívül nem kevesebb, mint két protestáns is bekerült, protestáns-uralmat akar bevezetni Magyarországon, hol meg azt, hogy a forradalom következő lépése az egyházi birtokok kisajátítása lesz, amit azután nyilvánvalóan nyomon fog követni minden magántulajdon felszámolása, értsd: még azoknak a telkeknek az elvétele is, amelyeket tudvalevően épp a forradalom adott a volt jobbágyok tulajdonába. S ennek a vádaskodásnak az sem vetett véget, hogy – bár az üresedésben levő főpapi székekhez kötött jövedelmek az államkincstárát illették, s bár az államkincstár most különösen rászorult ezekre a jövedelmekre – a kormány rövidesen maga kezdeményezte mind az öt régen megürült magyarországi érseki és püspöki állás betöltését s még ahhoz is hozzájárult, hogy legfontosabbikukat, az esztergomi érsekséget Hám Jánosnak juttassák, holott ő a márciusi napokban a püspöki kar elnökeként élen járt a forradalmi vívmányok becikelyezése ellen vívott harcban.

Hiába szabadították fel tehát az észak-itáliai felkelők és a segítségükre kelt piemonti csapatok néhány hét leforgása alatt Lombardiának és Venetónak csaknem az egészét: a Habsburgok április 11-e után sem láttak okot arra, hogy a magyar forradalom márciusi vívmányait magukban is végérvényeseknek ismerjék el, s így változatlanul nem láttak okot a magyar forradalom majdani eltiprását célzó terveik elejtésére sem. De mert az erőviszonyoknak az ő javukra történő eltolódása még éppen csak megkezdődött: a Habsburgok ekkor még mindig nem látták elérkezettnek az időt a Magyarország elleni általános támadás azonnali megindítására sem, hanem továbbra is kitartottak a március 26-i udvari konferencián rögzített ismeretes irányelvek mellett, amelyeket a márciusi forradalom kirobbanása után és ennek hatására Ausztriában is létrehozott, de a magyarországitól eltérően itt jó ideig csupa udvari emberből összetevődő miniszteriális kormány külügyminiszterévé, majd április 19-én elnökévé is kinevezett Karl Ludwig Ficquelmont gróf április utolsó hetében úgy formulázott meg újól, hogy változatlanul nem lehet egyebet tenni, mint a magyarok elleni nyílt fellépést „kedvezőbb időpontra halasztani”, mert az itáliai háború sikeres befejezése előtt nem biztosítható a magyar forradalom eltiprására foganatosítandó intézkedések eredményessége,

s ezért Magyarország vonatkozásában még mindig „nem látszik kívánatosnak... túlhegyre állítani a nehéz kérdéseket”.²

Amikor tehát Bécs arról értesült, hogy a magyar kormány igényt tart az örökös tartományokban elhelyezett magyar csapatokra, senki sem akadt Bécsben, aki ennek az igénynek a jogosultságát nyíltan kétségbe vonta volna, csupán a kérdéses csapatok tényleges hazaküldését húzták-halogatták a végtelenségig. S amikor Batthyány, tapasztalván, hogy utasításait a magyarországi főhadparancsnokok hetek múltán is teljesen figyelmen kívül hagyják, emiatt május elején személyesen tett panaszt az udvarnál, az udvari körök ismét az engedékenységek látszatának megőrzése mellett döntöttek, mert most is csak azt vallották, amit ezúttal az először belügyminiszterré, majd május 8-án Ficquelmont helyett kormányfővé is megített Franz Pillersdorf báró fejtett ki olyaténképpen, hogy a végső eszközök alkalmazásához „a jelenlegi körülmények még nem elég érettek”.³ S ennek megfelelően az udvar ekkor nemcsak abba egyezett bele, hogy a szóban forgó főhadparancsnokok immár magától az uralkodótól is felszólítást kapjanak a magyar kormány iránti engedelmes-ségre, hanem egyidejűleg kiadatott egy további uralkodói kéziratot is, amely meg az osztrák hadügyminisztert, Theodor Baillet von Latour gróf tábornagyot kötelezte arra, hogy a jövőben a hadsereg egészét érintő előterjesztéseinek kidolgozása előtt álláspontját mindig egyeztesse a magyar hadügyminiszterrel.

Ezek az irományok azonban ténylegesen csak porhintésül szolgáltak: a magyarországi főhadparancsnokoknak a magyar kormány iránti hajlandósága ezek után sem nőtt egy szemernyi sem, s a gyakorlatban ezek után sem fordult elő, hogy az osztrák hadügyminiszter valamely lényeges kérdés felmerülésekor megkereste volna magyar kollegáját. Annál is kevésbé, mivel az uralkodó alig két nappal a két hadügyminiszter együttműködésére vonatkozó állítólagos óhajának kinyilvánítása után végre a császári hadsereg legfelső irányítását 1848 előtt ellátó udvari haditanács felszámolásáról is intézkedett, arra azonban nem is gondolt, hogy a haditanács hatáskörét megossza az osztrák és a magyar hadügyminisztérium

² Erről Ficquelmont egyik vótuma, [Bécs], 1848. ápr. 25. ÖStA HHStA KA VTr (MRA) 1848: 236.

³ Lásd: ÖStA HHStA KA ÖMRPr 1848. máj. 8/VTr (MRA) 1848: 643–644.

között, hanem a haditanács múltbeli feladatkörét – ahogyan ezt éppen Latour javasolta – „teljes terjedelemben”⁴ az osztrák hadügyminisztériumra ruházta. De ha így a valóságos helyzet nem változott is, arra a szóban forgó papirosrendeletek kiválóan alkalmasak voltak, hogy az udvar tárgyalókészségébe vetett hitet tovább éltessek Batthyányékban, s ezáltal továbbra is visszatartsák őket olyan lépések megtételétől – így a magyarországi főhadparancsnokságok élén álló udvarhű tábornokok kicserélésétől meg az önálló magyar fegyveres erők megszervezése tárgyában hozott minisztertanácsi határozat foganatosításától –, amelyeket Bécsben – nem vitás – módfelett zokon vettek volna, amelyeknek a megtétele azonban addig, amíg a Habsburgoknak nem sikerül végezniük az olasz szabadságmozgalommal, ennek ellenére semminő visszatörést nem idézhetett elő, s amelyeknek a megtétele égetően szükséges is lett volna ahhoz, hogy a magyar forradalom annak idején felkészülten fogadhassa majd az ellenforradalom támadását.

A KORMÁNY ÉS A BALOLDAL

Azok a magyar radikálisok tehát, akiken április 1-e, sőt április 11-e után sem lett úrrá az a hit, hogy a Habsburgok egyszer s mindenkorra megbékéltek a magyar forradalom vívmányaival, érthetően egyre nagyobb aggodalommal szemlélték, hogy Batthyányék viszont ilyesféle hitben élnek, s ezért kötelességüknek érezték a figyelmet ismételten felhívni a fenyegető ellenforradalmi veszélyre. Vasvári például már április 15-én, a Pest megyei forradalmi választmány utolsó ülésén kijelentette: „Nekünk mindenre készen kell lenni, mert az osztrák kabinet se lelkiismerettel, sem becsülettel, sem lojalitással soha nem bírt... Ez végig akarja játszani ördögi szerepét egész az utolsó jelenetig, mely nemsokára be is következik...”⁵ A márciusi fiatalok vezető lapja, a Pálfi Albert szerkesztésében március 19-e óta megjelenő *Marczius Tizenötödike* pedig az utolsó rendi országgyűlés berekesztése után cikkek sorozatában fejte-

⁴ Lásd: ÖStA HHStA KA Separatakten und Separatbillete der Kabinettskanzlei, Separatprotokolle 1848: 1677.

⁵ Lásd Vasvári felszólalását a Pest megyei forradalmi választmány 1848. ápr. 15-i ülésén. Vasvári Pál válogatott írásai. Szerk. FEKETE SÁNDOR. Bp. 1956. 291.

gette, hogy megbocsáthatatlan bűn volna felülni az udvar pillanatnyi engedékenységének, mert ez „csak addig tarthat, míg eljötnék hiszi a pillanatot, melyben a régi rendszert legkönnyebben visszaállíthatja”.⁶ Ha tehát „a ministerium a haza fenmaradásával nem akar könnyelműen játszani”, akkor ne alkudozni próbáljon az udvarral, hanem mindenekelőtt távolítsa el helyükről a Lederer tábornokhoz hasonló ellenforradalmárokat, azután pedig „lépjen elő bátran s, ha pokolból is, szerkesszen össze a lehető legrövidebb idő alatt egy magyar hadsereget”,⁷ méghozzá nem is 10, de legalább 50 ezer emberből.

És ilyen hangok április 11-e után már nem is csak a márciusi fiatalok soraiból hangzottak fel. Az utolsó rendi országgyűlés liberális követi csoportjának balszélén elhelyezkedő Madarász László, Somogy megye követe például a diéta berekesztésekor maga is azzal búcsúzott Kossuth-tól: „... Legyetek ti, minden magyar ministerek, valóságos arkangyalok, titeket az osztrákok meg akarnak csalni, és félek, hogy meg is csálnak.”⁸ A korábbi főrendi ellenzék egyik kiemelkedő alakja, Teleki László gróf pedig, aki az udvar részéről fenyegető ellenforradalmi veszélyt ekkor talán nem érzékelte még, Jellačić horvátországi készülleteinek ellenforradalmi mivoltával viszont kezdettől fogva tisztában volt, ezektől a készülletektől indítatva, már április végén keresztülvitte, hogy az elnöklete alatt álló Ellenzéki Kör (amely nevét nem sokkal előbb Radikál Körre változtatta) írásos beadvánnyal forduljon a kormányhoz s ebben szintén követelje (mégpedig a *Marczius Tizenötödiké*-nél is hamarabb) egy „országos toborzás útján önkénytesekből” alakítandó magyar hadsereg sürgős megszervezését.⁹

Az efféle javaslatok és figyelmeztetések azonban egyelőre teljesen hatástalanul peregték le Batthyányékról, akik nemcsak rendületlenül hittek, hanem – mivel a maguk állásait a Habsburgokéinál sokkal gyen-

⁶ *Marczius Tizenötödike*, 1848. máj. 11. 49. sz. 195.

⁷ *Marczius Tizenötödike*, 1848. máj. 4. 43. sz. 170.

⁸ Madarász László visszaemlékezései. Magyar Országos Levéltár, Bp. (továbbiakban: OL), Gyűjtemények, Madarász László iratai 2.

⁹ Teleki László a kormányhoz, Pest, 1848. ápr. 30. Közli: PAP DÉNES, Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849 (továbbiakban: PAP). I. Pest, 1868. 65–67.

gébbeknek ítélvén, abban a meggyőződésben voltak, hogy Magyarország polgári átalakulásának az ügyét kizárólag a Habsburgok jóindulatú együttműködésének biztosítása esetén lesznek képesek sikerre vinni – erőnek erejével hinni is akartak az udvar színlelt tárgyalókészségének őszinteségében, s akik minthogy ennek az alapállásuknak megfelelően teljességgel kételkedtek a radikálisok által emlegetett ellenforradalmi veszély valóságában, erélyesebb eszközök esetleges igénybevételét nemcsak szükségtelennek, de egyenesen ártalmasnak vélték, attól tartván, hogy az udvart éppen az s csakis az taszítaná az ellenforradalom útjára, ha ők erélyesebb eszközökhöz folyamodnának. És ez a gyanút-lanság a józanul gondolkodó radikálisokat hovatovább teljes kétségbe-esésbe kergette, úgy hogy például Petőfi néhány hét elteltével már azon kezdett tépelődni,

Hol lesz az új Mohács? ahol megint lemegy
Majd a haza napja,
S háromszáz évig vagy talán soha többé
Arcát nem mutatja!¹⁰

Arra azonban, hogy kenyértörésre vigyék a dolgot a kormánnyal, Petőfi és társai továbbra sem gondoltak – és éppen azért nem, mert ők maguk bizonyosra vették, hogy Magyarországnak előbb-utóbb minden-képpen szembe kell majd néznie az ellenforradalom támadásával. Abban a meggyőződésben voltak ugyanis, hogy ilyen körülmények között a forradalom táborán belüli ellentétek elmélyülése csak az ellenforradalom malmára hajtaná a vizet, hogy „ha mi – mint Vasvári írta – egymás között birkoznánk: ellenségeink kacagnának s bátorságot nyernének”.¹¹

De ha Petőfiék elszánták volna magukat a kormánnyal való kenyér-törésre, sikert akkor sem arathattak volna, mivel a kormány megbukta-tásához és egy baloldali kormány hatalomra segítéséhez szükséges erővel nem rendelkeztek s egyre kevésbé rendelkeztek – még a Madarász

¹⁰ PETŐFI SÁNDOR, Fekete-piros dal (In: Petőfi Sándor összes művei. III. Szerk. VARJAS BÉLA). Bp. 1951. 65.

¹¹ VASVÁRI PÁL, A marciusi ifjúság. *Életképek*, 1848/I. jún. 4. 25. sz. 706–707.

Lászlóhoz vagy Teleki Lászlóhoz hasonló liberálisok fokozatos radikálizálódása ellenére sem. Hiszen – mint láttuk – már április elején eltávolodott tőlük a márciusi fiatalok egy csoportja, amely ekkor maga is áldozatává lett annak a hitnek, hogy a Habsburgok végérvényesen meghajoltak a magyar forradalom alapkövetelései előtt. A mögöttük álló tömegek pedig április–május folyamán ugyancsak megfogyatkoztak. Mert ömögöttük március 15-én még sokezer pesti munkás sorakozott fel az általános polgári szabadságjogok kivívására. Április első felében viszont ezek a munkások már felléptek a maguk sajátos munkásköveteléseivel is, s ezeknek a követeléseknek ők szintén Petőfiék vezetésével kívántak ugyan érvényt szerezni, Petőfiék azonban a munkások felkínálta vezető szerepet határozottan elhárították maguktól, s ennek következtében azután a munkásokkal való kapcsolataik rohamosan meglazultak. És ezt a vérvesztéseget paraszti tömegek megnyerésével sem ellensúlyozhatták. Április folyamán ugyanis már a jobbágyfelszabadítás körének kiszélesítését célzó parasztkövetelések is kezdtek felhangzani, ők azonban ezekkel sem azonosították magukat, sőt a pozsonyi országgyűlés berekesztése után már azokat a jobbágyfelszabadítás továbbvitelére irányuló követeléseket sem ismételték meg többé, amelyeket az országgyűlés berekesztése előtt még maga a Pest megyei forradalmi választmány vetett fel. S másként nem is cselekedhettek – bármennyire rokonszenveztek is a munkások és a parasztok törekvéseivel –, ha egyszer abban a meggyőződésben éltek, hogy az ellenforradalmi erők majdani támadásával szemben a forradalom táborá csak akkor lesz képes helytállni, ha sorait nem bontják meg belső egyenetlenségek.

Így viszont Petőfiék, akárhogy fokozódtak is aggodalmaik, folyvást fékezni kényszerültek magukat, s csak annyit tehettek, hogy sajtójukban újra meg újra hangot adtak ezeknek az aggodalmaknak. Mértéktartásuk pedig azzal a következménnyel járt, hogy táboruk még tovább szűkült: hogy amint április elején eltávolodtak tőlük azok a márciusi fiatalok, akik akkor hajlamosak voltak túlértékelni az udvar pillanatnyi meghátrálását, úgy most, április vége és május eleje körül eltávolodtak tőlük – a másik oldalon – az ellenforradalmi veszéllyel hozzájuk hasonlóan tisztában levő márciusi fiatalok közül is számosan olyanok, akik nem rendelkeztek akkora önuralommal, amekkorával ők, s akik ezért azt vallották, hogy az ellenforradalmi veszély a baloldaltól korántsem a forradalom táborán

belüli ellentétek tompítgatását, hanem éppen „a kedélyek folytonos ingerültségben tartása”-t¹² követeli meg. És Petőfiék, hogy elejét vegyék táboruk teljes felmorzsolódásának, május 8-án sietve megalakították ugyan a márciusi fiatalok összességének tömörítésére hivatott Marcziusi Clubbot, célt azonban már nem értek, mert a mértéktartásukkal elégedetlen fiatalok nem csatlakoztak a klubhoz, hanem a Demokrácia Klubja néven Oroszhegyi Józsa vezetésével egyidejűleg létrehozták a maguk külön szervezetét.

A Demokrácia Klubjának a tagjai pedig mindjárt munkához is láttak: május 7-étől kezdve sorozatos tüntetéseket rendeztek a fővárosban élő ismert ellenforradalmárok ellen, majd mikor 10-én köztudomásra jutott, hogy az uralkodó a magyar kormány iránti engedelmességre utasította a magyarországi főhadparancsnokokat, joggal tartva attól, hogy a kormány ebből a papirosrendszabályból tökéletes megnyugvást fog meríteni, s ezek után még annyira sem fog gondolni az udvarhű főparancsnokok elmozdítására, mint eddig, Lederer tábornok ellen is tüntetést rendeztek Budán, hogy ilyen módon mégis kikényszerítsék legalább ennek a kulcs-helyzetben levő ellenforradalmárnak a távozását. S minthogy Lederer a fegyvertelenül felvonuló tömeget katonáival irgalom nélkül szétverette, a kormány pedig tehetetlenül volt kénytelen nézni a helyőrség önkényeskedését: a történetek csakugyan fel is rázhatták mindazokat, akiket nem vakított el teljesen az ancien régime képviselőinek eddigi tettetett barátságossága.

A kormánypolitika tehát Pest megye újonnan létrejött ideiglenes megyebizottmányának éppen folyamatban levő alakuló ülésén már a budai vérengzést követő reggelen szenvedélyes bírálatban részesült – s nem is pusztán Nyáry Páltól, akit mérhetetlen hatalomvágy fűtött, s akit ezért mérhetetlen haraggal töltött el, hogy áprilisban nem kapott miniszteri tárcát, csupán a vezérmegye első alispánjává emelkedett, de szenvedélyes bírálatban részesült ez a politika a volt nemesi ellenzék olyan feddhetetlen jellemű és a kormány tagjaival egyébként jó viszonyban levő híveinek oldaláról is, amilyen például Teleki László vagy Patay József, a Magyar Gazdasági Egyesület alelnöke volt; Telekiék, akiket az

¹² Adatok Plathy István volt honvédőrnagy naplójából (In: Honvédek könyve. Szerk. VAHOT IMRE és GÁNÓCZY FLÓRIS. II.). Pest, 1861. 40.

elmúlt éjszaka eseményei a jelek szerint egyszeriben rádöbbsentettek arra, hogy a magyar forradalmat mégsem egyedül s nem is elsősorban Horvátországból fenyegeti veszély, ezen az ülésen már nemcsak az önálló magyar hadsereg mielőbbi létrehozásának a követelését újítták meg, hanem maguk is elengedhetetlennek nyilvánították Lederer azonnali elmozdítását, s kijelentették, hogy ha mostani fellépésük hatástalan lesz, akkor támogatásukat egyszer s mindenkorra meg fogják vonni a kormánytól. Pálfi Albert pedig, aki Nyáry kormányellenességét – úgy látszik – kész volt elvi megfontolásokból eredeztetni, még tovább ment: a *Marczius Tizenötödike* következő számában egyenesen Batthyányék lemondását követelte, s azt a véleményét juttatta kifejezésre, hogy az ország kormányrúdját most Nyárynak és az eddigi kormány legbaloldaliabb tagjának, Kossuthnak a kezébe kellene adni.

Most már Petőfi és Vasvári is idejét látta a határozottabb fellépésnek. Ők tehát 12-ére népgyűlést hirdettek a Nemzeti Múzeum piacára, s itt kíméletlen bírálathoz vetették alá a hivatalos kormánypolitikát, mint amely puhaságával nem hogy nem fékező, hanem éppen bátorító hatást gyakorol az ellenforradalmi törekvésekre. Mivel azonban velük a május 10-én történtek sem feledtették, hogy Batthyányék mögött sokszorta többen állnak, mint ömögöttük, Petőfiék a kormány lemondását még ekkor sem követelték, csupán az önálló magyar hadsereg létrehozásának a követelését ismételték meg maguk is, s ezt a jelszót még azzal egészítették ki, hogy a kormány további tevékenységének szigorú ellenőrzése céljából haladéktalanul meg kellene alakítani az 1848: III. törvénycikkben előírt népképviselői országgyűlést is.

Csak hogy a kormányt egyelőre az ellenzéki hangok ilyenén felerősödése sem bírta irányváltoztatásra. Mert Lederer 11-én lóhalálában Bécsbe menekült ugyan, s ezzel hallgatólagosan maga is elismerte bűnösségét, Batthyányék azonban az ő viselt dolgaiban még mindig nem voltak hajlandóak az ellenforradalmi törekvések megnyilvánulásait látni, csupán egyéni rosszakaratot olvastak ki belőlük. A kormány tagjai tehát nemcsak hogy kereken elutasították a radikális részről felhangzó követeléseket, hanem – kifejezésre juttatandó, hogy ezentúl is együtt akarnak működni a császári hadsereg tiszttikarával – a magyarországi főhadparancsnokság élére Lederer távozása után a nála semmivel sem különb, de a néki alárendelt tisztek közül rangban legidősebb budai hadosztály-

parancsnokot, Moritz Heinrich Boyneburg báró altábornagyot állították. Amikor pedig néhány nap múlva arról értesültek, hogy 15-én újabb forradalmi népmegmozdulás robbant ki Bécsben többek között a választójogi cenzus eltörlésének a jelszavával, s ennek ürügyén az udvar 17-én elhagyta a császárvárost, a hű magyar nemzet nevében ünnepélyesen Budára hívták az uralkodót. S most már nem is csak eddigi politikájuk helyességében nem kételkedtek többé, de hovatovább abba a hitbe is kezdték magukat belelovalni, hogy Magyarországra valósággal nagyhatalmi szerep vár, hiszen ha a továbbiakban éppen a magyar főváros fog majd menedéket nyújtani a Habsburgoknak, akkor szükségképpen a magyar főváros fogja átvenni a birodalom központjának a szerepét is.

És a Habsburgok iránti politikájuk megmásítására Batthyányék akkor sem gondoltak, amikor hamarosan kiderült, hogy az udvar persze még átmenetileg sem óhajt a magyar rebellesek közé települni, hanem ideiglenes székhelyéül az ellenforradalom szervezésére legalkalmasabb pontot, a lakóinak határtalan dinasztiahűségéről híres Tirol fővárosát, Innsbruket választotta: a kormány ezután is hódoló nyilatkozatokkal árasztotta el az udvart, s közben foganatosított végre néhány erélyesebb intézkedést, csak hogy célja ezekkel továbbra sem a Habsburg-hatalom oldaláról fenyegető veszély leküzdése, hanem részint – mint még látni fogjuk – a nemzetiségi mozgalmak felszámolása, elsősorban pedig a lehetséges újabb baloldali támadások elhárítása volt.

Ami meg a radikálisokat illeti: a fegyveres karhatalommal, sajtóperekkel és hasonlókkal való ijesztgetés önmagában természetesen nem bírhatta őket meghátrálásra. A kormánynak a baloldallal való határozott szembefordulása azonban országszerte hangos és tömeges rokonszenynyilvánításokra ösztönözte a baloldalra eddig is bizalmatlanul tekintő nemesi és polgári köröket. Ezek a megnyilatkozások pedig beláttatták a radikálisokkal, hogy ha tovább feszítenék a húrt, akkor még tovább mélyítenék a forradalom táborán belüli ellentéteket s még tovább szűkítenék saját állásaikat, következésképpen: akkor éppen ők tennének felbecsülhetetlen szolgálatot az ellenforradalomnak. Amint a radikálisok azt is megértették, hogy az egyelőre csupán a nemzetiségi mozgalmak ellen irányuló kormányintézkedések végeredményben a forradalomra a Habsburg-hatalom oldaláról leselkedő veszély elhárítását is alkalmasak lesznek előmozdítani. Ez a két egymást erősítő felismerés pedig elég volt ahhoz,

hogy a baloldal május második felében már felhagyjon kormányellenes támadásaival, sőt visszavonulásba menjen át. Egy-egy hírlapi cikkben tehát rövidesen Petőfi is, Vasvári is tudtára adta az olvasóközönségnek, hogy ha eddig bírálta a kormányt, ezt éppen nem azért tette, mert kételkedett tagjainak ügybuzgalmában. S így azután a kormány és a baloldal májusi erőpróbájából végül is a kormány került ki győztesen.

2. MUNKÁSMOZGALMAK 1848 TAVASZÁN

A CÉHLEGÉNYEK HARCAI

A kormánynak azonban az utolsó rendi országgyűlés berekesztése utáni első hetekben és hónapokban nemcsak a politikai baloldal ellenzéki fellépései okoztak gondot, hanem a társadalom legkülönbébb csoportjainak életkörülményeik megjavítását és jogaik gyarapítását célzó erőfeszítései is, így mindenekelőtt a március vége óta egymást követő munkásmegmozdulások.

A munkásság soraiból elsőül a nyolcezernyi pesti céhlegény lépett színre. Ezeknek a legényeknek tekintélyes hányada már március 15-én az utcára vonult, de akkor még csak azért, hogy a márciusi fiatalok mellé szegődve, elősegítse a tizenkét pontba foglalt általános polgári szabadságkövetelések sikerre vitelét. Csakhamar nyilvánvalóvá lett azonban, hogy az általános polgári szabadságjogok kivívása egymagában vajmi keveset lendíthet a munkásság helyzetén, amelyet most különösen nehézre tett a gazdasági válság következtében hirtelen elharapózott drágaság, keresetcsökkenés és munkanélküliség. Egyes céhek legényei tehát március végén, április elején már a munkaidő korlátozására és a munkabérek növelésére irányuló követelésekkel is felléptek, majd április 13-án egy munkásküldöttség a pesti céhlegények felének a nevében egyenesen azzal a kéréssel jelent meg a Pilvaxban, hogy a márciusi fiatalok vegyék át vezetésüket, s velük együtt harcolják ki magának a céhrendszernek a felszámolását is. És a mozgalomnak egyelőre az sem vetette végét, hogy a márciusi fiatalok – nem kívánván elmélyíteni a forradalom táborán belüli ellentétet – elutasították ezt a kérést, ellenkezőleg: a mozgalom a következő napokban is tovább szélesedett, április 17-én pedig a céh-

keretek lerombolásának a jelszavával már a pesti céhlegények első általános sztrájkja is kirobbant.

Ezen a ponton viszont már bekövetkezett a legénymozgalom megtorpanása. A márciusi fiatalok ugyanis, ha a céhrendszer erőszakos megdöntésének a tervét ellenezték is, azt, hogy más úton-módon mégis orvosoltassanak a legények sérelmei, maguk is igen fontosnak tartották, s ezért keresztülvitték, hogy a munkáskérdés rendezését április 15-i záróülésén mind a pesti, mind a Pest megyei forradalmi választmány kösse a kormány lelkére. Ez a kezdeményezés pedig találkozott a kormány törekvéseivel is, hiszen a feudális céhrendszer érintetlen fennmaradása a kormányban helyet foglaló liberális politikusok elképzeléseinek sem felelt meg, habár a céhrendszer gyökeres felszámolását egyelőre ők sem vették tervbe, mert a céhpolgárságot – mint tudjuk – maguk sem kívánták elidegeníteni a polgári átalakulás ügyétől. A sztrájkolóknak a Nemzeti Múzeum előtt 17-e délutánján tartott gyűlésén tehát megjelent az Iparegyesület iparos-továbbképző tanfolyamának egyik (titkon az illetékes miniszter, Klauzál által kirendelt) tanára, Glembay Károly, s felszólalásában kifejtette, hogy a céhek teljes felszámolása sürgőssé, mivel a legények problémáit tökéletesen megoldaná a céhrendszer részleges reformja is (például az, ha a jövőben nem maguk a mesterek, hanem elfogulatlan személyekből alakítandó testületek döntenék el, ki kaphasson a legények közül mesterjogot), s hogy a legények inkább érnék célt, ha érdekeik érvényre juttatásának az ügyét az irántuk jóindulattal viseltető kormányra bíznák, s ennek megfelelően most visszatérnének műhelyeikbe, követeléseiket pedig azután iparágankint külön-külön kidolgozandó petíciókban a kormány elé terjesztenék.

Ez a fejtegetés hatott is a legényekre, hiszen ha életkörülményeik rosszabbodása szembefordította is őket mestereikkel, leghőbb vágyuk csakugyan az volt, hogy idővel maguk is akadálytalanul a mesterek soraiba léphessenek. A sztrájk tehát másnapra már véget is ért, s helyette egymás után kezdtek megfogalmazódni az egyes legénypetíciók a munkafeltételek – kivált a munkabérek – megjavítására, a céhek életének demokratizálására és a mesterjog megszerzésének útjában álló gátak lerombolására irányuló követelésekkel.

A mesterek számára azonban még ezeknek a követeléseknek a zöme is elfogadhatatlan volt. Polgári részről tehát most elterelő hadmozdulatok

indultak a legénymozgalom lejárására; április 19-én például néhány zugügyvédnek zsidóellenes zavargásokat sikerült kirobbantania Pesten, s – minthogy a céhekből kirekesztett zsidó kézművesek versenye néhány iparágban eléggé számottevő volt, s ez a verseny természetesen nemcsak a céhbeli mestereket, hanem a legényeket is érzékenyen érintette – ezekbe a zavargásokba a legények közül is igen sokan belesodródtak. A kormányt pedig a kilengések megtorló intézkedések alkalmazására – így többek között a gyülekezési jog korlátozására – készítették, s ezek jóvoltából a céhproblémák rendezése most már végképp Klauzál kezébe ment át; a megtorló intézkedések ugyanis a mesterekben azt a meggyőződést ültették el, hogy a kormány, amint a zsidókat védelmébe vette, úgy őket is védelmébe fogja venni a rendbontók ellenében, a legényekben viszont – még a legényeknek a zsidóellenes megmozdulásoktól távolmaradt jobbjaiiban is – olyan hiedelmet keltettek, hogy ha a jövőben a peticionálás helyett ismét keményebb eszközökhöz folyamodnának, akkor magukat szintén súlyos megtorlásnak tennék ki.

S mivel a céhreform tényleges megvalósulása még majd két hónapig váratott magára, a munkásság helyzete pedig közben a gazdasági válság elhúzódása folytán tovább rosszabbodott, egyes céhek legénységét később, május–június folyamán már a megtorlástól való félelem sem tarthatta vissza többé újabb szórványos sztrájkok és utcai tüntetések rendezésétől. A legénymozgalom hanyatlása azonban ezekre a későbbi megmozdulásokra is rányomta már a maga bélyegét, s ezt éppen leghevesebbük, a Pesten és Budán dolgozó magyar honosságú kovács- és lakatoslegények június 8-i tüntetése példázhatja leginkább, hiszen ennek a – különben teljesen eredménytelen – megmozdulásnak a résztvevői, akik elsősorban a munkanélküliség orvoslására törekedtek, céljukat jobb híján a testvérvárosok területén foglalkoztatott külföldi kovácsok és lakatosok elkergetésének kierőszakolásával próbálták elérni.

A NYOMDÁSZMOZGALOM

Homlokegyenest ellentétes vonások jellemezték viszont a pest-budai nyomdászmozgalmat, amely éppen a legénymozgalom hanyatlásnak indulta után, április végén bontakozott ki, s amelyet a testvérvárosok nyomdáinak hazai és külhoni eredetű munkásai mindvégig töretlen